ISOREJ Yıl: 8- Sayı: 8, s. 57-92, Kış 2024 ISOREJ

Yaşanılası Dünyanın Ne Tadı Ne Tuzu Kaldı: Sürdürülebilir ve Bütüncül Ekolojik Bir Dünya Toplumu/Yaşamı İçin Tartışma ve Öneriler* **

Prof. Dr. Ali Ekber Gülersoy
ORCID ID: *https://orcid.org/0000-0003-0338-13666*
Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir -TÜRKİYE

Doç. Dr. Gazanfer Kaya
ORCID ID: *https://orcid.org/0000-0002-8236-4419*
Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir-TÜRKİYE

Doç. Dr. Aziz Şeker
ORCID ID: *https://orcid.org/0000-0001-5634-0221*
Amasya Üniversitesi Rektörlüğü, Amasya-TÜRKİYE

Özlem Gülersoy
ORCID ID: *https://orcid.org/0009-0002-5561-6690*
Uzman Öğretmen / Milli Eğitim Bakanlığı, Necip Fazıl Kısakürek İlkokulu, (Buca / İzmir -TÜRKİYE

Makale Geçmişi
Geliş: 26.11.2024
Kabul: 26.12.2024
On-line Yayın: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler
Sürdürülebilir
Dünya
Ekolojik Toplum
Yaşam
Bütüncül Paradigma
Çevre Bilinci

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

** Bu dizeyi makale başlığında kullanabilmemiz için izin veren Âşık Dertli Divani'ye (Veli Aykut) içtenlikle teşekkür ederiz.

DOI:
http://dx.doi.org/10.29228/isorej.79516

Öz

Dünya, canlı yaşamının olduğu bilinen tek gezegendir. Bu gezegende yaşayan 8 milyar civarındaki insanın ihtiyaçları karşısında doğanın kaynakları hızla tükenmektedir. Ekolojik sistemdeki bu tahribat, insanın doğa ve diğer insanlarla yaşanılası bir çevre ilişkisi kurmasını sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir ve bütüncül bir ekolojik bir gezegenin varlığı tüm canlılar için kritik bir önem taşır. Bu araştırmanın amacı doğa ve insan ilişkisine bütüncül yaklaşarak, sürdürülebilir ve bütüncül bir ekolojik dünya toplumu/yaşamı yaratmaya dönük tartışmalar yapmak ve bazı önerilerde bulunmaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Bu araştırmada yer verilen örnekler üzerinden gerçekleştirilen değerlendirmelerle sürdürülebilir ve bütüncül bir ekolojik dünya toplumu/yaşamı yaratmada *Bütüncül Paradigmanın* yeri ve önemi vurgulanmıştır. Söz konusu çerçevede Kohlberg'in ahlaki gelişim evreleri ve çevre bilinci düzeyleri arasındaki ilişkilere gönderme yapılarak SEVA (Hayata Hizmet İçin Rejenerasyon, Beşinci Bilinç Düzeyi) anlayışına değinilmiş ve sonrasında sürdürülebilir-bütüncül ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı yaratmak için Miller'ın on iki eylemi yanında bazı düşün ve bilim insanlarının önerileri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Sözü edilen amaçların içselleştirilmesi için çevre eğitiminin hayati bir fonksiyonu vardır. Kısacası, sürdürülebilir-bütüncül bir ekolojik dünya toplumu/yaşamı yaratmak için bireysel eylemlerin kartopu etkisi oluşturma potansiyeli içkin bir hakikat olmakla birlikte toplumun tahakkümden, hiyerarşiden özgürleşmesi üretim ve tüketim sisteminin ekolojik bir perspektifle geniş halk kitlelerinin lehine dönüştürülmesi gereklidir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gülersoy, A. E., Kaya, G., Şeker, A. & Gülersoy, Ö. (2024). *Yaşanılası Dünyanın Ne Tadı Ne Tuzu Kaldı*: Sürdürülebilir ve Bütüncül Ekolojik Bir Dünya Toplumu/Yaşamı İçin Tartışma ve Öneriler. *ISOREJ-Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Ulusal Eğitim Dergisi*, 8(8), 57-92.

ISOREJ Year: 8- Number: 8, p. 57-92, Winter 2024 ISOREJ

*The Habitable World Has No Flavour or Salt Left: Discussion and Suggestions for a Sustainable and Holistic Ecological World Society/Life**

Prof. Dr. Ali Ekber Gülersoy
Dokuz Eylül University, Buca Faculty of Education, Department of Social Education, İzmir -TÜRKİYE

Assoc. Prof. Dr. Gazanfer Kaya
Dokuz Eylül University, Faculty of Literature, Department of Sociology, İzmir-TÜRKİYE

Assoc. Prof. Dr. Aziz Şeker
Amasya University Rectorate, Amasya-TÜRKİYE

Özlem Gülersoy
Expert Teacher / Ministry of National Education, Necip Fazıl Kisakürek Primary School (Buca), İzmir - TÜRKİYE

Article History

Submitted:26.11.2024
Accepted: 26.12.2024
Published Online: 31.12.2024

Keywords

Sustainable
World
Ecological Society
Life
Holistic Paradigm
Environmental Awareness

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:
http://dx.doi.org/10.29228/isorej.79516

Abstract

World is the only planet known to have life. Nature's resources are rapidly depleting in response to the needs of around 8 billion people living on this planet. This destruction in the ecological system limits humans' ability to establish a livable environmental relationship with nature and other people. Therefore, the existence of a sustainable and holistic ecological planet is of critical importance for all living things. The aim of this research is to make discussions and make some suggestions towards creating a sustainable and holistic ecological world society/life by approaching the relationship between nature and humans holistically. Document analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study. With the evaluations made through the examples given in this research, the place and importance of the Holistic Paradigm in creating a sustainable and holistic ecological world society/life is emphasized. In this framework, Kohlberg's understanding of SEVA (Regeneration for Service to Life, Fifth Level of Consciousness) is mentioned by referring to the relations between the stages of moral development and levels of environmental consciousness, and then Miller's twelve actions for creating a sustainable-integrated ecological world society/life, as well as the suggestions of some thinkers and scientists are discussed in detail. Environmental education has a vital function for the internalisation of these goals. In short, in order to create a sustainable and holistic ecological world society/life, while the potential of individual actions to create a snowball effect is an inherent truth, it is necessary for society to be free from domination and hierarchy and for the production and consumption system to be transformed in favour of the masses with an ecological perspective.

GİRİŞ

"*Gülme, ağlama, lanetleme, sadece anla*" diyen Baruch Spinoza'nın (1632-1677) izinden gidildiğinde çevre sorunlarını algılamanın bütün olarak bakmak ve anlamakla mümkün olduğu görülür. İkinci bin yılın ilk çeyreğinin tamamlanmasına az bir zaman kalmışken, Âşık Dertli Divani'nin (Veli Aykut) "Serçeşme" deyişindeki şu dizeler oldukça anlamlıdır: "*Yaşanılası dünyanın ne tadı ne tuzu kaldı!*" (Divani, 2019). Bu deyişin sözleri, Şekil 1'deki görsellerle örtüşmektedir. Ayrıca Nazım Hikmet'in zıtlıkların birliğini vurguladığı şu dizeleri de bu bağlamda dikkat çekicidir: "*Büyük insanlığın toprağında gölge yok, sokağında fener, penceresinde cam, ama umudu var büyük insanlığın, umutsuz yaşanmıyor*" (Hikmet, 1958).

Şekil 1. Yaşanılası dünyanın tadı, tuzu geri gelir mi? (Soldaki görsel: Zlatkovsky, 2021; Sağdaki görsel: Uhm, 2013).

Bilindiği gibi Dünya 4,6 milyar yıl yaşında olup, yerkabuğunda ilk olarak 2,5 milyar yıl evvel kıtaları temsil eden granit[1] meydana gelmiştir. İlk canlıların görülmeye başlandığı tarih ise 3,5 milyar yıl öncedir. Beş kez[2] canlı yaşamının büyük ölçüde sekteye uğradığı dönemler yaşayan Dünya, çok badireler atlatmış ve her birisinde ekolojik sistemini onarmayı ve yeni bir düzen oluşturmayı başarmıştır (Atabey ve Demirsoy, 2024; Yiğitbaşıoğlu, 2016). İnsan (*Homo*) soyunun geçmişi 2,5 milyon yıl önceye dayanmakla birlikte, *Homo sapiens sapiens* yaklaşık 300 000 ile 200 000 yıl evvel ortaya çıkmıştır. Asıl olarak yerleşik yaşama geçiş ve tarımın 12 000 yıllık, kapitalizmin 500 yıllık, sanayi kapitalizminin 200 yıllık ve neoliberal kapitalist küreselleşmenin ise 30-40 yıllık geçmişi vardır. Durum böyleyken, insanlık tarihinin yalnızca 500 yıllık bir dönemine damga vuran kapitalizm insanlığın normal hali olarak yansıtılmaktadır. Kapitalizm insanın varoluşunu ve kaderini, canlı cansız

[1] Granit, bizden 2,5 milyar daha yaşlı ve deneyimlidir. Üzerinde 1 cm'lik toprak oluşması için en iyimser tahminle 100-200 yıl gereklidir (Erinç, 1982). Ancak biz insanlar onun varlığına, üzerindeki toprağa, bitki örtüsüne saygı duymuyoruz! İnsanlık olarak kendi varlığımızın nedeni de kayaçlar ve içerisindeki besin maddeleridir. Sözü edilen kayaçların ayrışmasıyla oluşan, üzerinde tarım yapabildiğimiz 35-40 cm kalınlığa sahip toprak ise yaklaşık 20 000 yılda oluşmaktadır. Başka bir deyişle tarım yapılabilen toprak katı yerleşik hayata geçişimizden daha eski bir doğal varlıktır.

[2] Birinci Yok Oluş (Ordovisyen Sonu, 443,5 milyon yıl önce. Bitki ve hayvan türlerinin %60'ı yok olmuştur. Yok olan türlerin %85'i denizel canlılardır), İkinci Yok Oluş (Geç Devoniyen, 375 milyon yıl önce. Bitki-hayvan türlerinin %60'ı yok olmuştur), Üçüncü Yok Oluş (Permiyen Sonu, 252,3 milyon yıl önce. En büyük yok oluş: Deniz canlılarının %90'ı, amfibilerin %66'sı, böceklerin %30'u yeryüzünden silinmiştir), Dördüncü Yok Oluş (Trias sonu, 201,3 milyon yıl önce. Canlı türlerinin %20'si yok olmuştur), Beşinci Yok Oluş (Kretase Sonu, 66 milyon yıl önce. Dinozor, sürüngen ve deniz canlılarının çoğu yok olmuştur) (Atabey ve Demirsoy, 2024; Yiğitbaşıoğlu, 2016).

unsurlardan ayrı gören ve insanları ötekileştiren Orta Çağ anlayışına dayanmaktadır. Böylesi bir anlayışta canlı cansız unsurlar, sınırsız şekilde sömürülebilen ve yağmalanabilen pasif varlıklardır (Başkaya, 2018). Kapitalizm, doğanın kaynaklarını sonuna kadar kullanan, onun dayanma kapasitesini zorlayan ve bu arada ortaya çıkan maliyetleri dünyanın üstüne yıkan bir nitelik taşır (Foster, Clark & York, 2023). Nitekim insanın feodal dönem ve özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra kalkınma ve refah adına yaptıkları Dünyanın ekolojik sistemini tahrip etmiştir. Oysaki insan, yeryüzünde yaşayan bütün canlıların on binde birini (%0.01) oluşturmaktadır. Buna rağmen insan, var olduğu günden günümüze gezegendeki vahşi hayvanların %83'ünün bitkilerin de yarısının yok olmasına neden olmuştur (Bar-On, Philips & Milo, 2018). İnsanların etkisi türlerin daha hızlı tükenmesine neden olmaktadır. Bu durumu "altıncı yok oluş" sürecinin başlangıcı olarak görenlerin sayısı giderek artmaktadır. İlk beş yok oluş doğal bozulum veya ekolojik krizler nedeniyle gerçekleşirken, altıncı yok oluş antropojenik kökenli olabilir ve bu kriz bilim-düşün insanlarınca Antroposen (Žižek, 2012) olarak ifade edilmektedir. Genel olarak çevre sorunları olarak adlandırılan bu süreç karmaşık bir neden-sonuç örüntüsünden ibarettir.

Piyasa ekonomisi, çevre sorunlarının yasal düzenlemelerden daha sinsi ama aynı derecede etkin ve başat nedenidir. Diğer bir deyişle sonsuz istekler (ihtiyaçlar değil) karşısında kıt kaynaklar yeterli olamamaktadır. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Nitekim Türkiye yüzölçümünün %54'ünden daha fazla bir alan için maden şirketlerinin ruhsat almış olması (Gülersoy, 2019a; Gülersoy, 2019b) tehlikenin boyutu hakkında yeterince fikir vermektedir.

Vurgulanması gereken asıl husus günümüzdeki bilgi ve teknolojik olanaklar çerçevesinde başka bir dünyanın olmadığı gerçeğidir. Buna rağmen 1980'li yılların sonlarında Arizona Eyaletinde (ABD) Biyosfer-2 (Birinci Biyosfer Dünyamız) adıyla bilinen bir yapı inşa edilerek küçük ölçekli bir dünya oluşturulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak oksijen seviyesinin sürekli düşmesi, karbondioksit seviyesinin çok yüksek olması, sıcaklığın atmosferdekinin tersine yükseklikle artması, insanların yeterince beslenememeleri gibi problemlerle karşılaşılmıştır. Neticede, en az 200 milyon dolara mal olduğu hesaplanan bu deneyden pek çok şey öğrenilmiştir. Söz konusu deneyimle dünyayı taklit etmenin (modellemenin) hiç de kolay olmadığı ve dünyamızın bir tane olarak kalmaya devam edeceği bir kez daha anlaşılmıştır (Nelson & Dempster, 1995; Zilan, 2015).

Anadolu'da Çatalhöyük'te olduğu gibi barışçıl ve sınıfsız bir toplumu (Demircan, 2016) yaratabilen insanlık, Çatalhöyük'ün oluşumundan önce Erken Neolitik Dönem'de hiyerarşinin ve tahakkümün ortaya çıkmasıyla çevre sorunlarının başlangıcının da fitilini ateşlemiştir (Bookchin, 2013a; Çelik ve Gülersoy, 2016). Böyle olmakla birlikte asıl kopuş Sanayi Devrimi'yle (18. yüzyıl sonu) birlikte Durkheim'in kavramsallaştırmasını kullanarak söylersek**,** mekanik toplumdan organik topluma geçişle gerçekleşmiştir (Ceylan, 2024; Er, Turan ve Kaymakcı, 2021; Kartal, 2015; Sencer, 1987; Yazgan, 2010). Aslında Sanayi Devrimi öncesi 17. yüzyılda Avrupa'da hâkim olmaya başlayan Kartezyen Düşünce Paradigması mekanik toplumdan kopuşun habercisidir (Şekil 2).

Şekil 2. Geçmişten günümüze toplumun gelişim düzeyleri (Orijinal)[3].

Kartezyen Düşünce Paradigması, Orta Çağ'ın feodal düşünce yapısını, insan ve toplum anlayışını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Nitekim Bacon'un (1561-1626) tümevarım yöntemiyle her şeyi parçalara ayırarak bütüne ulaşılabileceği anlayışı kabul görmeye başlamıştır. İndirgemeci anlayış olarak da bilinen söz konusu paradigma, Descartes'in (1596-1650) maddeyi ve ruhu birbirinden ayırmasıyla da hemen hemen bütün alanlarda ortadan kalkmıştır. İşte bu değişimin hâkim olduğu mevcut sistem insan ve doğa arasındaki uyumu ve dengeyi bozmuş; doğanın sömürülmesinin ve yok edilmesinin yolunu açmıştır. 1960'lı yıllardan sonra çevre tahribatlarının insan hayatını olumsuz etkilemeye başlaması, tüketim kültürünün[4] her alana yayılması ve ekolojik dengeyi bozacak birden fazla aktörün tüm güçlerini doğaya yöneltmeleri vb. insanların çevresel sorunlara ve tahribatlara karşı duyarlılık göstermelerine kaynaklık etmiş ve bu bağlam sözü edilen yıllardan itibaren güçlü bir şekilde vurgulanmaya başlanmıştır. Ekoloji Düşüncesi insanı doğaya karşıt değil, doğanın içinde onun parçası olarak görmektedir. Ekoloji Düşüncesinin söz konusu bağlamda en önemli amacı da Descartes'in getirmiş olduğu indirgemeci anlayıştan insanı kurtarmak ve insan-doğa karşıtlığını ortadan kaldırmaktır. Ekolojik düşüncenin toplum anlayışı da insan anlayışından farklı değildir. Bu anlayış, toplumun sadece insanlardan oluşmadığı; ağaçları, hayvanları, suları ve toprakları da kapsadığı şeklindedir. Ayrıca toplumdaki, türler arası yardımlaşma ve ilişkiler karşılıklı bağımlılık ilişkisi olarak görülmektedir. Özcesi, toplum herkesin birbiriyle savaştığı bir orman olarak değil; ormanın üyeleri arasında topluluk ilişkilerinin egemen olduğu bir anlayış olarak değerlendirilir (Ceylan, 2024; Er, Turan ve Kaymakcı, 2021; Kartal, 2015; Keleş ve Hamamcı, 2002; Mutlu, 2001; Sencer, 1987; Yazgan, 2010; Yıldırım, 2017). 21. yüzyılda ise yoğun olarak neoliberal küreselleşme ve postmodern nüvelere göndermeler olsa da dijitalleşme ve yapay zekânın toplumsal yaşamdaki etkileri çevre sorunları için de farklı perspektiflere (Örneğin Elysium: Yeni Cennet-2011 ve Çirkinler (Uglies)-2024 gibi filmlerde ifade edildiği üzere) sahip olabilecektir (Şekil 3).

Böylesi bir ortamda oksimoron ve aldatıcı[5] bir niteliği sahip olan sürdürülebilir kalkınmadan ziyade sürdürülebilir[6] ekolojik bir dünya toplumu veya yaşamından söz etmek daha gerçekçidir.[7] Zira

[3] Sanayi Toplumu aşamalarını ise şöyle ifade edebiliriz: Endüstri 1.0 (1780-1870), Endüstri 2.0 (1870-1970), Endüstri 3.0 (1970-2010), Endüstri 4.0 (2011'den günümüze).

[4] Baudrillard (2024) tüketim toplumunu şöyle betimlemektedir: "*Günümüzde tüketim, doğal ihtiyaçların mal ya da hizmet aracılığıyla tatmin edilmesi olarak değil, kodlar ve kurallarla düzenlenmiş global ve tutarlı bir göstergeler sistemi olarak yorumlanmalıdır. Bu sistemde ihtiyaç ve hazların olumsal dünyasının, doğal ve biyolojik düzenin yerini, bir toplumsal değerler ve sınıflandırmalar düzeni almıştır. Gerçek ihtiyaçlar ile sahte ihtiyaçlar arasındaki ayrımın ortadan kalktığı tüketim toplumunda birey tüketim mallarını satın almanın ve bunları sergilemenin toplumsal bir ayrıcalık ve prestij getirdiğine inanır. Böylece tüm bir toplumsal farklılaşma mantığı ortaya çıkar. İhtiyaç artık tikel bir nesneye duyulan ihtiyaçtan çok, bir farklılaşma ihtiyacıdır. Toplumsal olarak üretilmiş rasyonel ve hiyerarşik ihtiyaçlar sisteminde tüketici tek tek nesnelere değil, tüm bir mal ve hizmetler sistemini satın almaya yönlendirilir; bu süreçte bir yandan kendini toplumsal olarak diğerlerinden ayırt ettiğine inanırken, bir yandan da tüketim toplumuyla bütünleşir. Dolayısıyla tüketmek birey için bir zorunluğa dönüşür. Çünkü temel toplumsal etkinlik ve bütünleşme biçimi, geçerli ahlak, tüketim etkinliğinin ta kendisidir. Bu anlamda tüketim bireyin özgür bir etkinliği değildir. Tersine hem ihtiyaçlar sistemini üreten ve yönlendiren üretim düzeninin, hem de birer gösterge olarak tüketim mallarının kazandırdığı görece toplumsal prestiji ve değeri belirleyen anlamlandırma düzeninin zorlaması altındadır. Sonunda bu yabancılaşma o kadar kapsayıcı olur ki, tüketim toplumunun yapısı haline gelir.*"

[5] Nitekim Demirsoy (2018) bizleri "*sürdürülebilir kalkınma aldatmacasının arkasına saklanmayalım*" şeklinde uyarmaktadır. Ayrıca Atabay ve Kaçmaz (2018), sürdürülebilir kalkınmayı, çevre duyarlılığının piyasa ekonomisine yenik düştüğü nokta olarak ele alırlar.

[6] "*Yerli ve yersiz sıkça kullanılmaya başlanan sürdürülebilirlik kavramı, bazılarının sandığı gibi küresel sorunları çözecek bir sihirli değnek değil elbette. Ama yeryüzünün doğal kaynak bütçesini aşmadan toplumların yaşam kalitesini artırmanın formüllerini arayan uygarlık, artık bu kavram etrafında şekilleniyor. Doğal kaynakları talan ederek, hiç de gereksinim olmayan malları üretip, tüketip, çöpe atarak, koskoca atmosferin kimyasını değiştiren, dev okyanusları plastikle doldurmayı başaran ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmadığı belli. Aynen bütçesini aşan şirketler gibi doğal kaynakları bütçesinin üzerinde harcayarak ve doğanın bize bedavadan sağladığı hizmetlerin kapasitesini*

böylesi bir amaca demografik gelişmelerin ekosistemin değişen üretim potansiyeli ile uyum içinde olmasıyla ulaşılabilir. Durum böyleyken kartezyen paradigma tümevarım yaklaşımıyla bütünü parçalara ayırıp indirgemecilik yoluyla insan-doğa karşıtlığına zemin hazırlarken, bütüncül paradigma tümdengelim yaklaşımıyla bütüncül bakarak, insan-doğa (canlı-cansız unsurların tümü) birliği-bütünleşmesi ve dayanışmasına vurgu yapar.

AMAÇ-YÖNTEM

Bu araştırmada doğa ve insan ilişkisine bütüncül bakarak sürdürülebilir ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı yaratmaya katkı vermek adına disiplinler arası bir tartışmanın açılması ve önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılan konuyla ilgili dokümanların bilimsel esaslar çerçevesinde incelenmesi anlamına gelmektedir. Dokümanlar araştırmaları tamamlamak, doğrulamak ve desteklemek için kullanılabilmektedirler. Bu nedenle anlaşılmaları, analiz edilmeleri, yorumlanmaları ve çalışma içerisinde kullanılmaları gerekmektedir. Araştırma kapsamında herhangi bir doküman incelenirken bazı aşamalar söz konusudur. Bu aşamalar; dokümana ulaşma, orijinal olup olmadığını teyit etme, dokümanı anlama, analiz etme, veriyi kullanma, sonrasında raporlama ve yayınlama süreçlerinden oluşmaktadır (Kıral, 2020; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bunlar yanında dokümanlarda yer alan veriler objektif olarak ele alınmalı, yorumlanmalı, analiz sürecinde bilimsel etik unsurlarına dikkat edilmelidir (Merriam, 2009).

Araştırmanın bütününde eleştirel bir yaklaşıma dayalı gömülü bir kavramsal çerçeve söz konusudur. Sözü edilen yönüyle bu araştırma sürdürülebilir ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı yaratmaya yönelik bir kuramsal/kavramsal çerçeve veya kuram oluşturmaya katkı sağlayabilir.

SÜRDÜRÜLEBİLİR-BÜTÜNCÜL EKOLOJİK BİR DÜNYA TOPLUMU/YAŞAMI YARATMAK İÇİN İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEYE İHTİYAÇ VAR MIDIR?

Avladıkları hayvanlarla kendilerini eşit gören, o anı yaşayan ve paylaşmanın-iş birliğinin esas olduğu komünal (avcı-toplayıcı) toplum mu vahşi, yoksa sınırsız büyümeyi öğütleyen, mülkiyeti kutsayan, lüksün, zevkin, zamanın ve çevre sorunlarının yaratıcısı kapitalizm mi? Diğer bir deyişle "büyü ya da yok ol" diyen sınırsız ekonomik büyüme mi yoksa "etik ve ekolojik ilkelere dayanan" sürekli ve dengeli ekonomik gelişme mi?

W. F Nietzsche (1844-1900)'nin "*Doğayla baş başayken kendimizi öylesine rahat ve keyifli duymamızın nedeni, doğanın bizim hakkımızda bir görüşü olmayışıdır*" (Oğuz, 2015; Özelçağlayan, 2024) sözünde de vurgulandığı gibi doğa bizi olduğumuz gibi kabul ederken bizim doğayı olduğu gibi kabul etmediğimiz aşikardır. Bu noktada akla şu sorular gelmektedir: İnsan ve doğa bir özne midir, nesne midir? Örneğin doğal unsurlardan sulak alanlar sürdürülebilirlik açısından bir özne olarak korunmalı mıdır? Sulak alanlar bir özne olarak doğal ortamın sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Söz konusu sulak alanlar besin maddelerinin akarsulara, göllere, denizlere ve okyanuslara hatta yeraltı sularına ulaşmadan önce özümsenip azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Özetle sulak alanlar örneğinde olduğu

---

aşarak yürüttüğümüz yaşam tarzının, eninde sonunda iflas etmesi kaçınılmazdır. Bunun küresel belirtileri de ortada: iklim, enerji, ekoloji, gıda, su krizleri, hatta, kimilerine göre ekonomik kriz" (Barlas, 2013).

[7] Köse (2024), sürdürülebilir kalkınmanın muğlaklığını ve buna karşın ekolojik bir toplum inşasının gerekliliğini şöyle ifade etmektedir: "*Ekolojik bir toplum ancak mevcut üretim biçimleriyle hesaplaşılması, yerel üretim ve tüketimin desteklenmesi, tüketimden çok üretimin kısılması, insanın doğanın üzerindeki tahakkümünü ortadan kaldırmak için cinsiyete, yaşa, çeşitliliğe dayalı hiyerarşinin son bulmasıyla inşa edilebilir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı tüm bu gereksinimlerden uzak olan, refahı büyümeye bağlayan, muğlak ifadelerle dolu, insan merkezci ve sermaye odaklı bir yaklaşımdır ve ekolojik toplumun önünde ciddi ve bir an önce terk edilmesi gereken bir yaklaşımdır*".

gibi insan bir özne olarak, kendisinden daha büyük bir özne olan doğal unsurların işleyişini anlamalı ve bu çerçevede korunmasını sağlamalıdır. Bu büyük özne içinde bir özne olan insanın kendi varlığını sürdürebilmesi açısından da şarttır.

Organik toplumun yok oluşu, insanın doğasının yok oluşunu da beraberinde getirmiştir. Sanayi Devrimi'nden sonra hızla doğadan kopmaya başlayan insan ve doğa arasında daha duyarlı olan yeni bir kültür oluşturmak olasıdır. Böylesi bir ekolojik toplumu kurabilmek için organik toplumlardan ilham alınması gereklidir. Kısacası, ekolojik değerlerin benimsenmesi, özellikle politik çevrede, yaşam değerlerinin önemli olduğunun anlaşılması, toplumun tüm kesimlerinin arasında kurulacak doğaya uyumlu bir iş birliği çerçevesinde âdemi merkeziyetçi eko-cemaatlerle mümkün görünmektedir.

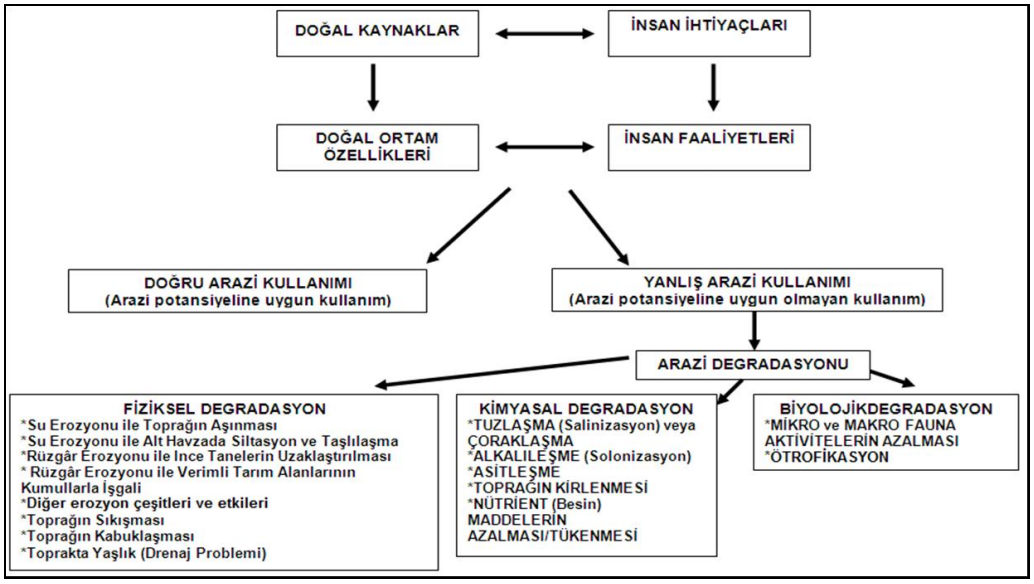
Şekil 3. Bir Bishnoi[8] kadını hayvanları ailesinin bir parçası olarak gördüğü için kendi kız çocuğuyla birlikte bir yavru geyiği emzirmektedir[9] (Salam, 2008).

Çevre sorunlarını çözmek veya sürdürülebilir ekolojik bir toplum/yaşam oluşturmak için öncelikle kapitalizmi tartışmak gerekir (Tanilli, 2007). Sınır tanımayan vahşi kapitalizm, doğal ortam özelliklerini dikkate almaz. Oysaki dilini, işleyişini anlayabilirsek Doğa Ana (Gaia) arındırır, iyileştirir (Şekil 3). Böylesi bir süreçte ekolojik toplumsal düzen oluşturulmadığı takdirde, insanlığın totalitarizm ve barbarlık çağına girmesi kaçınılmazdır.

Sürdürülebilirlik açısından insanların kendi ekosistemlerinin sağlığının kısa ve uzun vadede onların iyilikleri için gerekli olduğu gerçeğini anlamalarının sağlanması ve yerel halkın karar süreçlerine katılmaya özendirilmesi önemlidir. Bu çerçevede ekosistemlerin sürdürülebilirliği için arazilerin doğal kapasitelerine (yetenek sınıflarına) göre kullanılması gereklidir ki, aslında bu durum bir nevi arazilerin rızasının alınmasıdır (Şekil 4).

[8] "Hindistan'ın kuzeybatısındaki Rajasthan eyaletinde yaşayan Bishnoi kabilesi yaklaşık 550 yıldır doğaya tapmaktadır. 1499 yılında dünyaya gelen Guru Jambheshwar'un yolundan giden kabile, Guru'nun 29 öğretisinden asla şaşmamaktadır. Bu öğretilerin odak noktasıysa; doğayı ve hayvanları korumak ve onlara saygı duymaktır. Bishnoi kabilesinin üyeleri, hayvanları ailenin bir parçası olarak görmektedir" (Muallim, 2016).

[9] Şekil 3'te belirtilen Hindistan'daki bu durumun tam tersi yönde bir ilişkiye Anadolu'ya ait halk anlatılarında rastlamak mümkündür. Nitekim Hacı Bektaşi Veli, sayısız avcının peşinde geyik sütünü elde edebilen, yani geyikleri sağabilen imtiyazlı bir kişi olarak görülür. Ayrıca Giresun yöresinde dişi geyiklerin kurtardığı, emzirdiği ve yetişkin oluncaya kadar büyüttüğü yeni doğmuş bebeklerin konu edinildiği anlatılar vardır (Laurant & Zarcone, 2016).

Şekil 4. Sürdürülebilir bir ekolojik toplumun/yaşamın inşasında arazilerin doğal potansiyellerine (arazi kabiliyet sınıflarına) göre kullanımı hayati bir öneme sahiptir (Gülersoy, 2008).

Şekil 5. "*Ay ve güneş herkesin ışığıdır, hava herkesin havasıdır, su herkesin suyudur. Ya ekmek neden herkesin ekmeği olmasın?*", Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud (Bayındır, 2016; Görsel: Çiçek, 2021).

Toplumsal ekolojik birlik adalet, karşılıklı fayda, iş birliği, empati ve sevgi çerçevesinde şekillenmelidir. Nitekim Anadolu'da 3500 yıl kadar önce ilk örgütlü siyasal birliği kuran Hititler ekolojik toplum paradigmasıyla çevre kirliliğini önlemeye yönelik yasaklar koymuşlardır. Doğacı/insan merkezli bir felsefeyle şekillenen Rıza Şehri[10] ise insan-mekân ilişkilerinin dengeli bir zeminde yürütülmesinin; diğer bir deyişle yeryüzünde sınıfsız, sömürüsüz vicdani bir insan-mekân örgütlenmesinin mümkün olabileceğini dile getirmektedir. Şeyh Bedrettin, Rıza Şehri kuramcısı Ca'fer es-Sâdık'tan yaklaşık 715 yıl sonra "*Ay ve güneş herkesin ışığıdır, hava herkesin havasıdır, su herkesin suyudur. Ya ekmek neden herkesin ekmeği olmasın?*" diyerek (Şekil 5) sözü edilen topluma vurgu yapmış ve bu uğurda canını vermiştir (Gülersoy, 2019a). Yakın zamanlarda (1960-1970 yılları arası) Başköylü Seyyid Hacı Hasan Efendi'nin Kilise Komu (Başbudak Köyü, Tercan-Erzincan) ve Karaçay (Tercan-Erzincan) köylerinde (Boy, 2022), Melulî mahlaslı Karaca Erbil'in 1950'li yıllarda Kötüre (Afşin-

[10] "*Burada para pul geçmez. Burası Rıza Şehri'dir. Rızalıkla her istediğini alır, her istediğini yaparsın*" (Gülersoy, 2019a).

Kahramanmaraş) Köyü'nde (Özpolat ve Erbil, 2021) Rıza Şehri örneğinde anlatılan yaşam biçimini hayata geçirdiği bilinen bir gerçektir. Ancak bu deneyimler uzun süreli olmamıştır.

Bunlar yanında komün örneklerine geçmişte (İspanya 1936-1939 Liberter Kolektifler gibi) ve günümüzde (İspanya'da Marinaleda köyü, Berlin'deki modern komünler, İzmir'in Menemen ilçesinin Turgutlar Köyü'ndeki Ekoköy[11] komünü gibi) rastlamak olasıdır (Gülersoy, 2019b).

Sürdürülebilir bir ekolojik toplum/yaşam yaratmanın bir başka boyutu da Bergama Altın Madeni Direnişi, Artvin Cerattepe Direnişi, Yeşil Yol Direnişi, Muğla Akbelen Ormanı Direnişi örneklerinde olduğu gibi halkın doğasına, doğal kaynaklarına (topraklarına, suyuna vb.) sahip çıkmasıdır (BBC News Türkçe, 2023; İnce, 2014; Ocak, 2015; Yılmaz, 2019). Emperyalizmin suyu, toprağı ve gıdayı metalaştırması, başka bir deyişle ekolojik emperyalizme[12] (Reyhan, 2014) dönüşmesi, insan-doğa ilişkilerinin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. İnsanlık bu tehdide karşılık bir araya gelmeli ve kendi ekolojik güvenliğini[13] güvence altına almalıdır. Bu çerçevede umut veren girişimlerin varlığı insan-doğa ilişkilerinin başka bir boyuta taşınmasına ve tartışılmasına katkı sağlamaktadır.

Bu girişimlerin küresel bir forma dönüşmesini ifade eden Dünya Sosyal Forumu (Mani, 2019; Patomaki & Teivainen, 2004), alternatif küreselleşme hareketi yanlılarının dünyada yürütülecek kampanyaları düzenlemek, stratejileri belirlemek ve dünyadaki hareketler konusunda birbirlerini haberdar etmek için yılda bir kez düzenledikleri toplantıdır.

Sürdürülebilir bir ekoloji toplum/yaşam ideası halka dayalı olmalıdır. Tekeli'ye (2009) göre çevre sorunlarıyla ilgili planlama-uygulama-koruma/geliştirme sürecinde halkın katılımı hayati bir önem arz etmektedir. Des Jardins de (2006) halka dayalı korumanın önemine vurgu yaparak, Afrika'daki ekosistemlerin korunmasında en iyi uzun erimli stratejinin halkın katılımıyla olabileceği gerçeğini dile getirmektedir. Bu noktada Türkiye'deki milli park (49 adet) uygulamasının da sorgulanması gereklidir. Söz konusu doğal-kültürel alanların biyosfer rezerv uygulamasında olduğu gibi yerel halk tarafından hem kullanılması hem de korunması esas olmalıdır. Başka bir deyişle koruma-kullanma dengesi yerel halkla birlikte sağlanmalıdır. Aslında bu durum korunan alanlar dışındaki bütün karasal hatta sucul ekosistemler için de geçerli olmalıdır. Bir diğer husus ekonomik açıdan gelişmiş hatta gelişmekte olan ülkelerdeki uzmanların gelişmemiş, azgelişmiş ülkelere çevre korumacılık vb. açılardan önerilerde bulunurken o ülkelerin gerçeklerini göz ardı etmeleridir. Yani çözüm önerileri yerel olmalı, yerel halk işin içine katılmalıdır.

Tekeli'ye göre (2009) sürdürülebilirliği gerçekleştirmekte izlenebilecek alternatif stratejiler beş grup içinde toplanabilir: Bunlardan birincisi taşıma kapasitesi[14], ya da çevresel eşik kavramlarını merkeze alan yaklaşımlardır. Söz konusu yaklaşımlar çözümü nüfusun ve insan faaliyetlerinin azaltılmasında ya da mekânda dağıtılmasında aramaktadır. İkincisi toplumunun çevreye etkisini tüketim alışkanlıklarını değiştirerek yaşam biçimini çevreye duyarlı hale getirerek azaltmaya

[11] *"Ekoköyler, insan kaynaklı sorunların kısa yoldan en etkili çözümleri olmayabilir. Ancak bunların birer sürdürülebilir tohum olarak iyi örnekler oluşturmaları değerlidir. Hepimizin ekoköylerde oturması mümkün değildir belki; ama herkesin sürdürülebilirliği sağlamak adına evlerinde, işyerlerinde sürdürülebilir bir yaşam için yapacağı çok şey vardır. Çünkü Muir'in ifadesinde olduğu gibi 'her şey diğer her şeye bağlıdır. Ankara'da Güneşköy ve Sakarya'da (Earth Ekovillage olarak) Yeryüzü Ekoköyü vardır"* (Baysan, 2022).

[12] Ekolojik emperyalizm kendisini en açık olarak şu şekillerde gösterir: Bazı ülkelerin kaynaklarının başka ülkeler tarafından yağmalanması ve devletlerin, ulusların bağlı olduğu bütün ekosistemlerin dönüşümü; kaynakların çekilip alınması ve aktarımı ile iç içe geçmiş kitlesel nüfus ve emek hareketleri; emperyalist denetimi güçlendirmek için toplumların ekolojik olarak savunmasız durumda olmalarının istismar edilmesi; ekonomik atıkların merkez ve çevre arasındaki uçurumu genişletecek şekilde boşaltılması (Foster, 2006).

[13] Çevresel güvenlik açısından çevre sorunlarının doğasına ve etkilerine göre, küresel düzeyde, devletler düzeyinde veya yerel düzeyde yapılacak iş birliği sonucunda, çatışmaların ve anlaşmazlıkların önlenmesiyle birlikte mutlak bir kazanım elde edilecektir. Bu da toplumsal yaşamın ve çevrenin sürdürülebilirliğidir (Kaya, 2019; Mazlum, 2003).

[14] Taşıma kapasitesi: Bir bölgenin ya da yaşam ortamının bozulmadan barındırabileceği en fazla canlı çeşidi.

çalışmaktadır. Çözüm yaşam kültürünün değişmesinde aranmaktadır. Üçüncü tür yaklaşımlarda ise çözüm teknolojinin iyileştirilmesinde görülmektedir. Teknolojideki gelişmelerden Malthus'çu sınırlamaların aşılmasında yararlanılmaya çalışılmaktadır. Dördüncü türdeki çözüm arayışlarında sonuç, ekonominin karar verme ölçütlerinin değiştirilmesiyle sağlanmaya uğraşılmaktadır. Beşinci grup yaklaşımlar çözümü, toplumun başarısına ilişkin ölçütlerin salt ekonomik değişkenlerle sınırlı kalmaktan çıkarılarak genişletilmesi (toplumsal göstergeler) ile gerçekleştirme yoluna gitmektedir. Her kuşağın tükettiği fırsatların ve kaynakların kendi yarattığından fazla olmaması önemsenir.

Metaverse, Blockchain vb. gibi uygulamalar insan-doğa ilişkiselliğinde dikkate alınmalıdır. Hemen her şeyin sanallaşmaya başladığı bir süreçte insanın sanal öznesi veya nesnesi (avatarı) metaverse aleminde yerini alırken, doğanın da bu sanal ortamda sanal özne veya nesne olarak sanallaştığı görülür. Bu hayati bir konudur ve insanın özellikle doğanın sanallaşması, sanal evrende sanal arazilerin kolayca alınıp satılabilmesi (doğanın simülasyonu), gerçek yaşamla çelişkiler yaratacaktır. İçinde yaşadığı doğayı ve kendini tanımayan insan, sanal alemde kendisini mükemmel olarak tasarlayabilecektir. Oysa gerçek doğada ve gerçek insanda her şey mükemmel değildir ve eksiklikler kuralı belirler (örneğin çöl alanlarında suyun, kutuplarda sıcaklığın azlığı gibi). İşte bu noktada bilim-düşün insanlarının araştırmalar yürütmesi ve sürdürülebilir ekolojik bir toplum/yaşam çerçevesinde bir metaverse etiği geliştirmesi yerinde olacaktır.

Bunlar yanında ekolojik bir anayasaya (Torunoğlu, Koparal, Tezcan ve Göncü, 2013) sahip olmak da sürdürülebilir ekolojik bir toplum/yaşam yaratmak açısından hayati bir önem arz etmektedir. Can Kozanoğlu'nun deyimiyle Cilalı İmaj Devri'nde (Kozanoğlu, 2001) Venüs Projesi, Zeitgeist Hareketi, TEDx vb. gibi çözüm önerileri parıltılı görünse de geniş halk kitlelerinin doğayla iletişimini ve sürdürülebilir bir şekilde insan-doğa ilişkilerini dönüştürmekten uzak görünmektedir (Gülersoy, 2019b).

KARTEZYEN PARADİGMA
(Tümevarım, Parçalara ayırır, İndirgemeci, İnsan-Doğa karşıtlığı)
X
BÜTÜNCÜL PARADİGMA
(Tümdengelim, Bütüncül olarak görür, İnsan-Doğa (*canlı-cansız unsurların tümü*) birliği- bütünleşmesi, dayanışması).

Şekil 6. Canlı-cansız unsurların birbirleriyle ilişkilerini bütüncül=kül perspektifle irdeleyen çevre etiği yaklaşımları daha gerçekçidir (Gülersoy & Dursun, 2023).

İnsan doğanın efendisi midir, yoksa doğanın bir parçası mıdır? Sürdürülebilir ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı yaratmak denildiğinde doğayı güzelleştirme çabaları mı akla gelmelidir? Ne doğa köle, insan efendi ne de doğa efendi, insan köledir. Bütüncül bir bakış açısıyla insanın doğanın bir parçası olduğunu hatırlaması ve eyleme geçmesi gereklidir. Böylesi bir ortamda insan-doğa ilişkilerinin bütüncül bir zeminde sağlıklı bir şekilde algılanmasını sağlayabilecek yeni bir ekolojik etik yaklaşımı zorunludur. Söz konusu ekolojik etik, canlı-cansız bütün unsurların ve bu unsurlar arasındaki ilişkilerin uyum ve iş birliği içinde var olabileceğini (yaşamın her alanında) vurgulayan bir çerçeveye sahip olmalıdır. Evrensel ekolojik etik, gezegenleri de içerecek şekilde genişletilmeli ve sistem holistik (bütüncül) olarak işlemelidir (Şekil 6).

Sürdürülebilir ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı yaratmak için çevre bilincinin ve çevresel farkındalığın oluşturulması oldukça önemlidir. Bu anlamda sözü edilen kavramları kısaca açıklamakta yarar vardır.

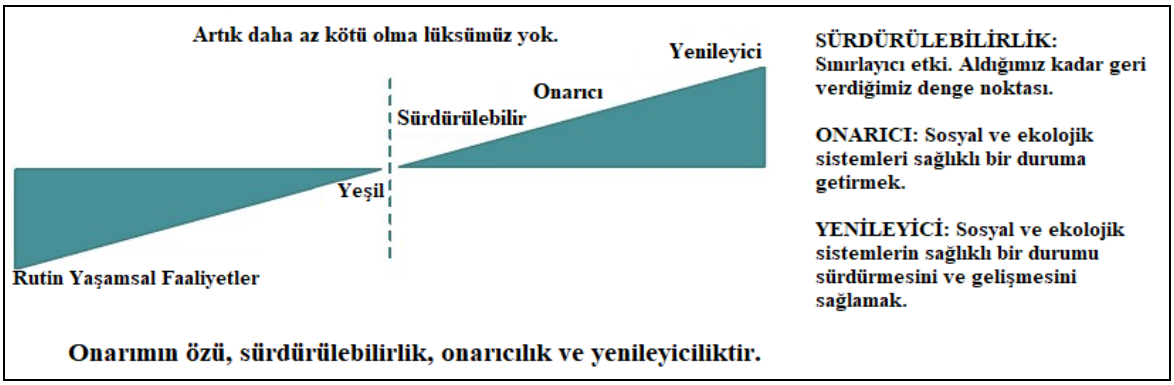
ÇEVRE BİLİNCİ VE ÇEVRESEL FARKINDALIK

Çevre bilincini "Bireylerin veya toplumların çevreyle dengeli bir şekilde ilişkilerde bulunabilmesi için gereken davranış, tutum ve düşünce biçimidir" şeklinde tanımlamak mümkündür (Çepel, 1995). Çevre bilinci denildiğinde bireyin kendisi yanında toplumu ve doğayı da algılama, anlama, hissetme, tanıma ve bilme yetisi akla gelmektedir. Başka bir deyişle çevre bilinci bireyin kendisine dönük "özbilinç" ya da "kendilik bilinci" yanında kendisinin dışındakilere yönelik "nesnel bilinci" içermektedir (Güçlü, Uzun, Uzun ve Yolsal, 2003). Çevre bilinci[15] mekân, kültür ve zaman gibi değişik nedenlerin etkisiyle değişmekte ve başkalaşmaktadır.

Çevresel farkındalık ise "yaşadığınız meskeni, sokağı, mahalleyi, köyü, kasabayı veya şehri kapsadığı gibi; yöreyi, bölgeyi, ülkeyi hatta dünyayı, diğer gezegenleri ve evreni de kuşatmaktadır. Birçok insan için farkındalık ve duyarlılık kendi yaşam alanları veya kendi çıkar çevreleriyle sınırlıdır. Bazı insanlar içinse söz konusu farkındalık ve duyarlılık yaşadıkları alan dışında gidemedikleri hatta bilgi sahibi olmadıkları bölge ve ülkeleri, onların millet ve kültürlerini de kapsar. Bu farkındalık ve hassasiyet dünyadaki biyoçeşitliliğin korunmasına hatta uzayın derinliklerindeki diğer uydu ve gezegenlere kadar uzanır" (Gülersoy, 2022a).

Doğal ve toplumsal çevreye ilişkin bilinçlilik, çeşitli farkındalıklar içermektedir. Söz konusu farkındalıkları altı başlık altında incelemek mümkündür: "1. Doğal ve toplumsal çevrenin var oluşunun farkındalığı. 2. Doğal ve toplumsal çevrenin özelliklerinin ve zenginliklerinin farkındalığı. 3. Doğal ve toplumsal çevrenin yararlarının, işlevlerinin, taşıdığı değerlerin ve sunduğu kaynakların farkındalığı. 4. Doğal ve toplumsal çevrenin kirlenebilir, bozulabilir, tükenebilir, yok edilebilir olmasının farkındalığı. 5. Çevre kirliliği, ulusal ve küresel ekolojik sorunların farkındalığı. 6. Çevre kirliliği ve ekolojik sorunların çözümünde görev ve sorumluluk alma gereksiniminin farkındalığı" (Atasoy, 2019).

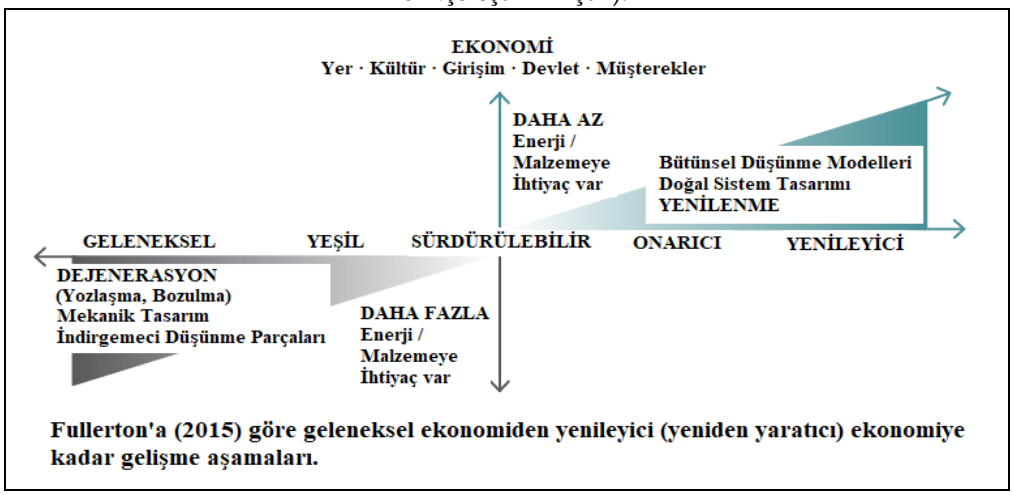
Bütüncül ekolojik etiğe zemin oluşturabilmesi ve çevre bilincinin içselleştirilmesi adına SEVA anlayışını açıklamak yerinde olacaktır. Nitekim sözü edilen anlayış Gülersoy (2022a) tarafından Beşinci Bilinç Düzeyi şeklinde ifade edilmektedir.

Şekil 7. Geleneksel ekonomiden (rutin yaşamsal faaliyetlerden) yenileyici (yeniden yaratıcı) ekonomiye kadar gelişim aşamalarında onarımın özü, sürdürülebilirlik, onarıcılık ve yenileyiciliktir (Brown, Haselsteiner, Apró, Kopeva, Luca, Pulkkinen & Vula Rizvanolli, 2018'den yararlanarak

[15] Bilinçlenme süreci bakımından ekolojinin tarihçesi şöyle özetlenebilir: "*Birinci aşama; bu aşamaya 'bilinçsiz oluş devri' denmektedir. Bu dönemde insanlar, insan-doğa ilişkilerinin farkında değillerdi. İkinci aşama; bu aşamaya 'bilinçlenme dönemi' denmektedir. Bu devre, 19. yüzyıldan başlayarak 1965 yılına kadar olan dönemi içine almaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında insanların doğaya bakış açılarının değişmesine, endüstri devrimi (18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başları) ile oluşan sanayileşme neden olmuştur. Üçüncü aşama; 1965 yılından günümüze kadar olan zamanı kapsamakta olup dünyada önemli ekolojik problemlerin ortaya çıktığı ve buna bağlı olarak da doğayı bu problemlerden koruma ve kurtarma arayışlarının gündeme geldiği 'bilinçli oluş dönemidir*'' (Kocataş, 2010).

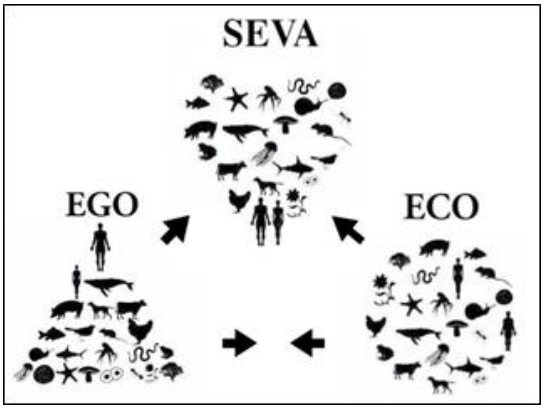
Türkçeleştirilmiştir).

Şekil 8. Geleneksel ekonomiden yenileyici (yeniden yaratıcı) ekonomiye kadar gelişim aşamaları (Brown, Haselsteiner, Apró, Kopeva, Luca, Pulkkinen & Vula Rizvanolli, 2018'den yararlanarak Türkçeleştirilmiştir).

SÜRDÜRÜLEBİLİR-BÜTÜNCÜL EKOLOJİK BİR DÜNYA TOPLUMU /YAŞAMI İÇİN SEVA (BEŞİNCİ BİLİNÇ DÜZEYİ) ANLAYIŞI GEREKLİ MİDİR?

Gezegendeki konumumuzu anlamak, bir dünya görüşü olarak adlandırılabilir ve rejeneratif sürdürülebilirlik için farkındalığı oluşturmada önemli bir role sahiptir. İnsanlığın dünyadaki rolü, ego merkezli bir konumdan, gezegendeki yaşam ağının doğal bir parçası olduğumuzu ve ona tamamen bağımlı olduğumuzu anlamaya doğru yeniden konumlandırılmalıdır. Bu rolü benimsemek için, rejeneratif sürdürülebilirlik ihtiyacının da farkına varmamız gerekir. Nitekim geleneksel ekonomiden (rutin yaşamsal faaliyetlerden) yenileyici (yeniden yaratıcı) ekonomiye geçiş sürecinde onarımın özü, sürdürülebilirlik, onarıcılık ve yenileyiciliktir (Şekil 7 ve 8).

Şekil 9. EGO, ECO ve SEVA (Beşinci Bilinç Düzeyi) arasındaki ilişkiler (Black, 2022).

Yukarıdaki görselleştirme EGO-ECO-SEVA olarak adlandırılan üç dünya görüşünü ifade etmektedir (Şekil 9). Görselleştirmedeki EGO, en üstte, baskın bir konumda, diğer tüm yaşam formlarına hükmeden insanı simgelemektedir. Bu, Batı kültürünün mevcut baskın dünya görüşünü temsil eder. ECO, kendimizi tür olarak, tüm türlerle birlikte, yaşam ağı içinde konumlandırmanın bir

yolunu sembolize eder. Bu dünya görüşü birçok yerli kültürde bulunabilir ve ayrıca ekoloji ve yaşamın evrimi üzerine yapılan araştırmalarla da kesin olarak desteklenmektedir. SEVA (Regeneration in Service to Life: Hayata Hizmet için Rejenerasyon) ise insanlığın gezegenin yaşayan sistemlerini sevgi ve özenle kucakladığı yenileyici bir dünya görüşünü temsil eder. SEVA hizmet anlamına gelir ve insanlığın yaşayan sistemlerden çıkardığından daha fazlasını eklediği eylemlere dönüşür. Pratikte bu, gezegensel dayanıklılık sınırlarını riske atan önceki eylemlerimizin neden olduğu hasarı iyileştirmeye adanmak anlamına gelir. EGO'dan ECO'ya ve SEVA'ya (Beşinci bilinç düzeyine) doğru ilerleyen gelişim, ekolojik sistemlerin içsel bağlılığının ve karşılıklı bağımlılıklarının bir parçası olduğumuzu fark edip EGO'dan uzaklaşarak başlar ve SEVA'yı yenileyici sürdürülebilirlik için gerekli bir rol olarak benimsemeyle devam eder. Bu rol, yalnızca sürdürülebilir olmayan, aynı zamanda gezegenin yaşayan sistemlerinin birbirine bağlı bir parçası olarak gelişen bir kültür yaratmak için gereklidir. SEVA rolünü benimsemek, gezegende uzun vadede ECO yaşam biçimini mümkün kılar. Algıdaki bu değişim kapsamında yenileyici sürdürülebilirliğin, mekanikten ekolojik olana doğru bir dünya görüşü değişimini gerektirdiğini söylemek mümkündür (Black, 2022; Brown, Haselsteiner, Apró, Kopeva, Luca, Pulkkinen & Vula Rizvanolli, 2018).

SÜRDÜRÜLEBİLİR-BÜTÜNCÜL EKOLOJİK BİR DÜNYA TOPLUMU/YAŞAMI YARATMAK İÇİN ÇEVRE EĞİTİMİ ÖNEMLİ MİDİR?

Bu soruya yanıt, kesinlikle evet olacaktır. Nitekim çevre bilinci ve çevresel farkındalık oluşturabilmek için örgün ve yaygın eğitim kurum-kuruluşlarında yürütülecek çevre eğitimine önemli görevler düşmektedir. Sözü edilen anlamda eğitimciler açısından gizil öğrenme ile bilişsel haritalar oluşturulduğu ve bu süreçte Gestalt ilkelerinin etkili olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla algıda süreklilik, algıda yakınlık, algıda tamamlama, algıda benzerlik, algıda basitlik, algıda şekil-zemin olarak sıralanan bu ilkeleri sağlayan kent görünümleri gizil öğrenmelere olanak verir, imaj oluşturabilir, okunabilir. Yeşil doku kent görünümleri üzerinde özellikle süreklilik ve şekil-zemin ilkelerini destekleyen bir faktördür. Başka bir deyişle kentlerimizdeki parklar, rekreasyon alanları, sulak alanlar vb. ile yerleşim alanları, endüstriyel alanlar, ticari merkezler vb. arasındaki uyum zihin tarafından doğru bir bütünlük olarak algılanır.

Bu anlamda Kohlberg'in ahlaki gelişim evrelerine göre çevre bilinci düzeyleri arasında bir ilinti kurmak mümkündür (Tablo 1). Sözü edilen ilinti kapsamında çevre bilinci düzeylerinin dördü Miller'a (1991) göre şekillenirken beşinci düzey (Gülersoy, 2022a) yukarıda ifade edilen SEVA anlayışına gönderme yapmaktadır. Bu noktada SEVA anlayışının daha önce değindiğimiz Rıza Şehri (Gülersoy, 2019a) kıssası ile güçlü ilişkisine vurgu yapmak gerekir.

Eğitim kurumları içerisinde üniversiteler sürdürülebilirlik adına çevre eğitimi açısından hayati bir öneme sahiptir. Örneğin gelişmiş ülkelerde (A.B.D. ve Japonya gibi) üniversiteler sürdürülebilirlik konusunda akademik programlar ve araştırma merkezleri açmaktadır. Geleceğin mühendislerini, öğretmenlerini, ekonomistlerini vb. yetiştirecek olan üniversiteler programları yanında kampüslerini de sürdürülebilirlik ilkelerine göre düzenlemektedir. Bu halleriyle üniversiteler, "yaşayarak öğrenme merkezleri" olma potansiyelleriyle sürdürülebilir-bütüncül ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı yaratmak adına çok şeyi değiştirebilirler (Barlas, 2013).

Tablo 1. Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Evrelerine Göre Çevre Bilinci Düzeyleri ve Başlıca Özellikleri (Gülersoy, 2022a).

Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Evreleri	Çevre Bilinci Düzeyi	Ana Tema	Çevre Etiği Yaklaşımı	Ana Çözüm	Eleştiriler
GELENEK ÖNCESİ DÜZEY (BENMERKEZCİ, ÇIKAR)	1. Birinci Bilinç Düzeyi	Kirlenme ve Çevresel Bozulma)	İnsan-merkezli (antroposentrik) çevre yaklaşımı	Sorunu baştan önlemek yerine, kriz düzeyine ulaşıldıktan sonra, kirlenmeyi kontrol altına almak veya temizlemek için yasal, teknolojik ve ekonomik yöntemler kullanmak.	Bireyler soruna kendi etkilerini çok az görmektedirler. İnsanları, çevre ve kaynak sorunlarının çabuk teknolojik çözümleri olduğunu sanmaya yönlendirmektedir. Çevre ve kaynak sorunlarına yol açan nedenleri saptamaya çalışıp onlarla uğraşmak yerine, bu anlayışla, çevrenin kötü kullanımının semptomlarına çözüm bulmaya kalkışılmaktadır.
	2. İkinci Bilinç Düzeyi	Aşırı Tüketim, Aşırı Nüfus	İnsan-merkezli (antroposentrik) çevre yaklaşımı	Tüm ülkelerde nüfusu sabit tutup sonra düşürmek ve özellikle zengin ülkelerde, madde ve enerji kaynaklarının savurganca tüketilmesini azaltmak.	Bu bilinç düzeyi, hala insanları doğanın üzerinde veya dışında görmektedir; doğaya hükmetmek, fethetmek bir zorunluluktur.
	3. Üçüncü Bilinç Düzeyi	Uzaygemisi Dünya	İnsan-merkezli (antroposentrik) çevre yaklaşımı	Doğaya aşırı yüklenmeyi önlemek için nüfus artışını, kirlenmeyi ve kaynak tüketimini kontrol altına almak amacıyla teknoloji ve var olan ekonomik ve politik sistemlerden yararlanmak.	Bu düşünce, yerkürenin doğal sermayesini tüketip bozarak geçinmeye dayalı aşırı nüfuslu, çevresel olarak zorlanan ve küreselleşmiş bir dünyaya çözüm bulmada yetersizdir.
GELENEK SONRASI DÖNEM (*Vicdan, Göreceli, Fedakârlık*)	4. Dördüncü Bilinç Düzeyi	Sürdürülebilir Dünya	Dünya-merkezli veya yaşam (canlı) merkezli çevre yaklaşımı	Dünyanın doğal süreçleriyle uyum içinde çalışarak tüm dünyanın kendini sürdürebilmesine yardımcı olmak.	Canlı-cansız bütün unsurlar dikkate alınmalıdır.
	5. Beşinci Bilinç Düzeyi	SEVA (Regeneration in Service to Life: Hayata Hizmet için Rejenerasyon)	Bütüncül (holistik) çevre yaklaşımı	İnsanlığın gezegenin canlı sistemlerini sevgi, özenle kucakladığı yenileyici bir dünya görüşü.	-----

TARTIŞMA

Charles Darwin (1809-1882)'in "*Doğa hakkı insan hakkının önüne geçmediği takdirde, dünya büyük güçlüklerle karşılaşacaktır. Bir ortamda olanaklar kısıtlanmaya başlayınca, gerçek mücadele (yarışma) o zaman ortaya çıkar*" sözleri (Demirsoy, 2018) günümüzde daha da anlam kazanmıştır. Nitekim insanlığın geleneksel toplum, modern ve postmodern toplum aşamaları, doğa ve insan ilişkilerinin daha da karmaşıklaşmasına yol açmıştır. Böyle olmakla birlikte geçmişten günümüze birçok düşün ve bilim insanı[16] bizlere Kaos Çağı'nda sürdürülebilir ekolojik bir yaşam ve dünya toplumu oluşturmak adına hakikati göstermeye çalışmıştır.

Kaos çağında insanlığın önemli bir bölümü eskatolojik bir kurtarıcı beklerken kurtarıcının kendileri olduğunun farkında değildir. Bu anlamda Hâce[17] Bektaş Veli'nin "dert bizde, derman ellerimizdedir" (Kaptan, 2024) ifadesi insanlığa rehber olacak bir anlamla yüklüdür. Sözü edilen çerçevede sürdürülebilir ekolojik bir yaşam ve dünya toplumu yaratmak mottosu oldukça iddialı görünse de bunun adına atılacak her adım her söz her eser kıymetlidir. Bu bağlamda Wallerstein (2016)'ın ideal bir sistem için akılcı, iyi niyetli ve kararlı bir şekilde hareket etmek gerektiğini ifade etmesi yanında, Harvey'in "yeni emperyalizm" olarak nitelendirdiği (Harvey, 2015a; Harvey, 2015b) neoliberalizmin reklamını yaptığı kadar özgürlük getiremeyeceğini gerçekçilik, yerellik, tarih, kültür, kolektif bellek ve gelenek değerlerinin politik-düşünce mekânı oluşturarak alternatif bir küreselleşme için zemin oluşturduğunu belirtmesi önem arz etmektedir. Gramsci (1997) ise zihinsel, toplumsal ve politik yapıların birbirleriyle etkileşiminden hareketle "*Devlet ve toplum yasası, egemen doğal yasayı mümkün kılan tarihsel düzene uygun bir insan yaratır. Daha yoğun ve daha derin dönüşüm için doğal yaşama aktif olarak katılan bir insan modeli yaratmak onun nihai bir amacıdır*" demektedir. Bauman (2019) da "*Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?"* sorusuna *"Dünya çapında büyük bir ahlaki krizin içindeyiz. Halbuki liberal kapitalizmin en büyük düşünürü Adam Smith daha 18. yüzyılda şöyle diyordu: 'Zengin ve güçlü olanlara hayranlık duyup onlara neredeyse taparken, fakir ve muhtaç durumdakileri hor görme veya en azından görmezden gelme eğilimi ahlak anlayışımızı çökerten en büyük ve en yaygın nedendir'. Bu kötü durum insanların dostça iş birliğine, dayanışmaya, paylaşmaya, karşılıklı güvene, birbirini tanımaya ve saygıya dayalı birlikteliklerinin yerine, yarışma ve rekabetin (bir avuç insanın hırsla zenginleşmesinin herkesin iyiliğine giden asil bir yol olduğu düşüncesinden türetilmiş varoluş biçiminin) koyulmasının nihai sonucudur. Fakat hırsın faydası yoktur. Kimsenin hırsından kimseye fayda gelmez*" şeklinde yanıt vermektedir. Bunlar yanında Albert (2018) sürdürülebilir ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı oluşturmak için sabırlı, ağırbaşlı, cüretkâr ve devrimci bir anlayışla hareket ederek minimalist maksimalizm perspektifle katılımcı ekonomi ve ekoloji ilişkisini önemsemekteyken, Garrard (2017) ise "*Çevre krizlerine müdahale edebilmek için gereken akıllı teknolojilere, kurnaz politikalara ve etik değerlendirmelere ek olarak, daha iyi ve daha az insanmerkezci olan metaforlara ihtiyacımız var. Ekoeleştirinin projesi ve taahhüdü budur*" diyerek ekoeleştiriyi

[16] Lucius Annaeus Seneca (M.Ö. 4-M.S. 65): 'Bütün sanat doğanın bir taklididir', Hâce Bektaş Veli (1209-1271): 'Aslanlarla ceylanlar, dosttur kucağımızda. Bir olalım, iri olalım, diri olalım', Yunus Emre (1240-1320): 'Cümle yaratılmışa bir göz ile bakmayan: Halka müderris ise, hakikatte asidir', Paracelsus (1493-1541): 'İnsan dünyanın işleyişini anlarsa, insanoğlunun işleyişini anlayabilir', Alexander Von Humboldt (1769-1859): 'Doğa, özgürlüğün etki alanıdır', Honore de Balzac (1799-1850): 'Tabiatın istediklerini anlamazlıktan gelen, cezasını görür', Dostoyevski (1821-1881): 'Doğaya karşı işlenen suçun öcü, insan adaletinden daha zorlu olur', Mahatma Gandi (1869-1948): 'Dünya, herkesin ihtiyacına yetecek kadarını sağlar, fakat herkesin hırsına yetecek kadarını değil', Nâzım Hikmet (1902-1963): 'Ya ölü yıldızlara hayatı götüreceğiz, Ya dünyamıza inecek ölüm', Richard Charles Lewontin (1929-2021): 'İnsanlar dünyanın değişmesini engelleyemez, ancak uygun toplumsal örgütlenmelerle bu değişimi daha faydalı bir yöne kaydırabilir', Karslı Besti Hatun (20. Yüzyıl): 'Balam, taşa dokunacaksan elin sıcak mı diye yüreğinin üstüne koy, taşın da canı var', Abdurrahim Karakoç (1932-2012): 'Suyundan içtiğin vakit, Kaynak senden incinmesin', Neşet Ertaş (1938-2012): 'Rızasız bahçenin gülü derilmez' (Çelik, 2013; Çelik, 2015).

[17] Hâce: 'İlmi ve irfanı, gösterdiği kerametleri ile ulvi bir mertebeye erişen, yol gösterici, öğretmen, mürşit' (Gülersoy, 2021).

öncelemektedir. Burkett (2011) çözümü klasik Marksist komünizm vizyonunda[18] görürken Cantzen (2015) "*kapitalizm ideologları tarihin, ideolojilerin, siyasetin sonunun geldiğini ilan edip her türlü alternatif siyaseti değerden düşürmeye çalışırken solun tarihinde hüküm sürmüş merkeziyetçi, otoriter, determinist, sanayileşmeci, devletçi geleneğin ise alternatif olmak şöyle dursun kapitalizmin insanlara sunduğu özgürlük yanılsamasını bile gerçekleştirememiştir. Anti-otoriter, şiddet karşıtı, özyönetimci, ödünsüz özgürlükten ve karşılıklı yardımlaşmadan, âdemimerkeziyetçi federatif yapılardan yana bir anarşizm önüne asıl hedef olarak, 'devletin toplumsallaştırılması' ve 'toplumun devletsizleştirilmesi' süreçleriyle insanın her türlü tahakkümcü yapıdan kurtulup özgürleşmesi esastır*" diyerek anarşizmin ekolojik, sosyolojik-ekonomik krizin çözümünde alternatif olabileceğini ifade etmektedir. McNally (2013) ise ezilenlerin ve yoksulların seslerini dinlememizi tavsiye edip George Orwell'ın 1936'da Barselona'da garsonların ve mağaza görevlilerinin kendisine eşitleri gibi ve insanca davranmalarını unutamadığı gerçeğini vurgulayarak sonsuz metalaştırma/metalaştırılma dünyasında daha iyi bir dünya hayalinin peşinde koşmakta ve bunun mümkün olabileceği ütopik mekânı şöyle ifade etmektedir: "*Bu yer, ortaklaşalık, özgürlük ve dayanışmadır. Bu yer, insanların metalaştırılmaktan kurtuldukları, özgürce kendileri olmak için yaşadıkları yerdir; artık azınlığın zenginleştirildiği yer değildir. Artık doğanın kötüleştirilip yıkıma uğramadığı, insanların farklılıklarının zenginliğini kutladıkları bir yerdir bu. Bu yaşanmaya değer bir hayatın olduğu, umudun var olduğu yerdir. Bir gün bu fısıltılar kükremeye dönüşecek ve dinlemeye hazır olan herkese başka bir dünyanın mümkün olduğunu açıklayacak*". Yine Indian Academy of Social Sciences tarafından düzenlenen Building An Ecologically Sustainable Society başlıklı kongrede belirtilen hususlar sürdürülebilir ekolojik bir toplum inşası için yol gösterici niteliktedir: "*İhtiyaç ekolojik olarak sürdürülebilir yeni toplumun temel parametrelerinden biridir. Burada ihtiyacın anlamı, modern sosyal sistem tarafından yayılan olağan anlamından tamamen farklıdır. İkinci parametre demokrasi ilkesidir-eşitlik, özgürlük ve kardeşlik. Üçüncü parametre, iş birliği*" (Chaubey, Hussain, & Swarup Sushma, 2013). Magdoff ve Williams ise ekolojik bir toplum yaratmak adına daha jakoben bir tutuma sahiptir. Nitekim eserlerinde bu durumu şöyle izah etmektedirler: "*Ekolojik sürdürülebilirlik ile tam eşitliğin olduğu bir topluma doğru yola çıkılıyorsa, atlayarak değilse bile koca koca adımlarla çok daha hızlı ilerlemek gerekecektir. Eğer başarabilirsek, aşamalı bir evrim sürecine bel bağlayamayız artık. İktidar yüzde 1'in elinden çekip alınmalıdır. Gaspçıların ellerindekiler gasp edilmelidir. Hep daha fazlasına göz diken ve halkı bitimsiz bir yoksunluğa mecbur eden nicelikçi toplumumuz, nitelikli insan ilişkilerinde ve çevrenin sürdürülebilirliğinde daha dost bir tutuma yolu açmalıdır. Bunun için: 1) Alışıldık indirgemeci görme biçimlerindeki çelişkileri aşacak şekilde tüm ana toplumsal-ekolojik problemleri birleştirmesi, 2) Hedefin kitlesel halk hareketleri için toplumsal ve ekolojik mücadele sahasının haritasını çıkarmayı amaçlayan bir pedagojik yaklaşım içermesi, 3) Mevcut sistemin sınırları içinde çözümsüz kalan problemlere somut, anlamlı ve pratik çözümler tasarlayabilmesi gereklidir*" (Magdoff & Williams, 2017). Heilbroner ise yeni uygarlık düzeyi için üç önermede bulunmuştur. Birincisi insanlık yaşamak için sevgiyle muhafaza ettiği taşıma kapasitesinin dikkate alındığı güvenli bir kara üssü (Yeryüzü) kazanmalıdır. İkincisi bir bütün olarak insanlığın savaş benzeri eğilimlere karşı korunma yolları bulmasıdır. Bunu etkin bir küresel hükümetle ve dünya vatandaşlığıyla[19] (ortak ikinci kültür) yapmak olasıdır. Üçüncüsü ise

[18] "*Daha eşitlikçi ve çevresel olarak daha sürdürülebilir yaşam olanakları talebi, günümüzde dünyaya egemen olan ekonomik kurumlara (ulus ötesi şirketlere, IMF'ye, Dünya Bankası'na ve Dünya Ticaret Örgütü'ne) karşı dünya ölçeğinde büyüyen isyanın başlıca talebidir. Ancak bu hareket, içinde yaşam değerleri rehberliğinde, alternatif insani gelişme stratejilerini tartışacağı, uzlaştıracağı ve gerçekleştireceği bir çerçeveye ihtiyaç duymaktadır-piyasa, özel kâr ve sömürü ve baskının diğer biçimlerini değil. İnsani gelişmenin hizmetinde üretimin yabancılaşmışlığına son vermeye yönelik klasik Marksist komünizm vizyonu, hala ihtiyaç duyulan bu çerçeveye pek çok katkıda bulunabilir*' (Burkett, 2011).

[19] Sürdürülebilir-bütüncül ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı yaratmak için sürdürülebilir dünya vatandaşı olmak bireysel olarak her birimizin çevre konusunda dürüst olacağımıza söz vermemizi gerektirir. Bunu yasalar böyle istediği için değil hakikat olduğu için yapmamız elzemdir. Bu kapsamda bizi harekete geçmekten alıkoyan farksızlığa ve etkisizliğe götüren yaygın bazı tuzaklardan uzak durmamız gereklidir. Bu tuzaklar: "kötü haber ve karamsarlık (dünyayı nükleer savaş veya çevre felaketi sebebiyle kötü günler bekliyor eğlenebildiğimiz kadar eğlenelim), Uzmanlara ve liderlere körü körüne inanmak, Teknolojik

bilinçsiz dürtülerimizin ve fantezilerimizin önüne geçecek olan bilinçliliktir (Heilbroner, 1996). Başkaya (2016) da müştereklerin önemi kapsamında Aristoteles'in 2400 yıl önce ifade ettiği "*ortak şeylere sahip olmayan hiçbir toplum var olamaz*" sözlerinden hareket ederek insanlığa umutlu olmasını ve bilinçlenmesini tavsiye etmektedir. Başkaya (2018) "Yeni Paradigmayı Oluşturmak" başlıklı eserinde ise "*Canlı türlerini doğal yaşamı yok eden insanı üreten ve tüketen tuhaf bir makineye dönüştüren, yaşamı anlamsızlaştıran üretim ve tüketimdeki her artış, hâkim ideoloji tarafından bir refah unsuru sayılıyor ve büyük bir başarı olarak sunuluyor. Bu sefil sürecin daha büyük yıkımdan başka bir şey olmadığının anlaşılması zamanı çoktan artık gelmiş olmalıdır. Radikal bir düşünce devrimine, yeni bir Rönesansa ihtiyaç var. Bu da ancak yurttaş bilincine sahip çoğunluğun kendi kaderinin efendisi olduğu durumda mümkündür. Ya geçerli paradigmadan, kapitalizmden vakitlice çıkılacak, ya da insanlığın bir geleceği olmayacak*" diyerek yeni bir paradigma için on iki öneride[20] bulunmuştur. Ertan (2014) ise çevre-merkezci yaklaşımı çevre korumaya yönelik en ileri

iyimserlik körlüğü (insan yaratıcılığı problemlerimizi çözmek için teknolojik gelişmeleri ortaya koyabilir), Kadercilik (eylemlerimizi ve geleceğimizi kontrol edemeyiz inancı), Niçin sıkıntı? sendromu (ben üzerime düşeni yapsam da başkaları yapmaz, niye zaman ve enerji harcayayım?), Sonsuza kadar tahmin yapılmasıdır (Tüm dünyayı en kısa sürede değiştiremezsem herhangi bir değişiklik için mücadele etmeyeceğim). Söz konusu tuzaklar bizi problemlerle ve değişim gereksinimiyle yüz yüze gelmekten alı koyan inkâr örnekleridir" (Miller, 1991). Biz insanlar hala gelişimimizin delikanlılık evresindeyiz. Bizlerin dünyayı sürdürme ve iyileştirme sorumluluğumuzu kabul etmemiz ve olgunlaşmamız gerekir. Bu anlamda bağımlı olduğumuz doğayı tüketmeden günlük yaşamımızda yaptığımız her şeyi yeniden düşünmemiz gerekir. Karamsarlık ve şikâyet yerine bizim neslimizin küresel bir değişim yapabileceğine, çevre felaketini savuşturabileceğimize inanmalıyız. Aksi durumda geleceğin insanları ve diğer türler takati kalmamış bir dünyada yaşamak zorunda kalacaktır. Nitekim Sagan ve Druyan (2017) ve Sagan (2022) durumu şöyle özetlemektedir: "*Dünya, uçsuz bucaksız kozmik arenada çok küçük bir sahne. Bütün o generallerin ve imparatorların, bir noktanın bir kesiminin geçici hâkimleri olabilsinler diye, şan ve zafer içinde döktükleri kandan nehirleri düşünün. Bu pikselin bir köşesinde yaşayanların, başka bir köşede yaşayan ve kendilerinden pek ayırt edilemeyen kişilere yaptığı, bitmek bilmez gaddarlıkları, aralarındaki yanlış anlayışların ne kadar çok, birbirlerini katletmeye ne kadar istekli, nefretlerinin ne kadar müthiş olduğunu düşünün. Takındığımız tavırlar, kendimize verdiğimiz hayali önem, Evrende ayrıcalıklı bir konumumuzun olduğu kuruntusu bu soluk ışık noktasıyla sarsıldı. Gezegenimiz, bizi çevreleyen büyük kozmik karanlıkta tek bir zerredir. Tüm bu sonsuzluğun içindeki ücralığımızda, başka bir yerden bizi kendimizden koruyacak bir yardımın geleceği yolunda hiçbir işaret yok. Dünya şimdilik, yaşam barındırdığı bilinen tek yer. En azından yakın gelecekte, türümüzün göç edebileceği başka bir yer yok. Ziyaret, evet. Yerleşme, henüz hayır. İster beğenin ister beğenmeyin, şimdilik, tutunacağımız yer Dünya'dır. Astronominin kibir kıran ve karakter oluşturan bir deneyim olduğu söylenirdi. İnsanların kendini beğenmişliğindeki ahmaklığını belki de küçücük dünyamızın uzaktan beliren bu görüntüsünden daha iyi gösteren bir şey yoktur. Bence, birbirimize karşı daha sevecen davranma ve bu soluk mavi noktayı, bildiğimiz tek vatanımızı koruma ve değerini bilme sorumluluğumuzu vurguluyor*".

[20] "*1. İktidarın oligarşinin elinden alınması anını beklemeden ve bugünden başlayarak, burjuva toplumu dahilinde yeni kurumsal yapılar, yeni yaşam alanları oluşturmak. 2. Kapitalizmin ortadan kaldırdığı üretim/tüketim bağını ihya etmek, ilişki tersliğini aşmak. Üretimin kâr amacıyla yapılması saçmalığına son vermek. 20. yüzyıldaki sosyalist deneyimlerin gerçek anlamda başaramadığı temel üretim ve yaşam araçlarını sosyalleştirmek (millileştirmek, devletleştirmekten ziyade halkın üretim ve yaşam araçlarını reel olarak sahiplenmesi). 3. Bürokratik olmayan, katılımı esas alan demokratik bir planlamayı hayata geçirmek. 4. Temel ihtiyaçları karşılamaya öncelik veren bir politika izlemek (Toplumun tüm üyelerinin temel ihtiyaçlarını güvence altına almak: herkese başını sokacak mütevazı bir ev, kaliteli sağlık bakımı, eğitim, beslenme, giyinme, sağlığa uygun içme ve kullanma suyu, ulaşım vb.). 5. Zararlı ve/veya gereksiz üretime ve tüketime son vermek (Nitekim zararlı ve gereksiz üretimden çıkıp, gerçekten gerekli olanların üretilmesi ve tüketilmesi durumunda, sadece enerji tasarrufu ve doğa tahribatını azaltmak değil, çalışma sürelerini kısaltmak da mümkün hale gelecektir. Bu arada pazarlama ve reklam saçmalığına da son vermek gerekir. Askeri harcamaların kısılması da yeni bir paradigma için gereklidir). 6. 15-20 milyon nüfuslu bir kent olamaz. Eğer kelimelerin ve kavramların bir anlamı olması gerekiyorsa, bu 'kent' için de geçerlidir. Megapol, megakent demekle işin içinden çıkmak mümkün değildir. Nüfusun ülke sathına yayılması sorunu da yeni paradigma iddiasında olanların üzerinde önemle düşünmeleri gereken bir şeydir. Kent nüfusunun belirli sınırın ötesine geçmemesi, kırla kent arasında uygun bir yakınlık ve tamamlayıcılık ilişkisi olması gerekir. Zira kırı olmayan bir kent sürdürülebilir değildir. Kent nüfusunun belirli bir sınırı geçmemesi, etkin yönetim ve sağlıklı işleyen bir demokrasi için de gereklidir. Mesela kent nüfusunu 300 binle sınırlamak ve her kenti de 30'ar bin nüfuslu beldelere bölmek hem yönetim kolaylığı sağlar hem de 'doğrudan demokrasi' için uygun koşullar yaratabilir. 7. Farklı bir zenginlik, refah ve mutluluk anlayışına dayanan, yoksullukla değil, zenginlikle mücadele eden (zira doğrusu odur), ekolojik sınırı ve duyarlılığı esas alan bir üretim ve tüketim modeline geçişin koşulları ivedilikle yaratılmalıdır. Zira toplumsal uyum, doğayla uyumu gerektirir. Haudenasaunee de denilen Kuzey Amerika'nın yerli halkı Iroquois'lar, alınan her kararın yedi nesil ilerisini gözetmesi gerektiği ilkesine göre hareket ediyorlardı. 8. Kamusal mallar ve hizmetlerin meta kategorisi dışına çıkarılması ve parasız sağlanması mümkün ve gereklidir. Musluk suyu, kent içi ulaşım, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik tanımına giren şeyler, telekomünikasyon, kültürel etkinlikler parasız olmalıdır. 9. Fosil enerjiye dayalı üretim ve tüketim modeli, başta atmosferin ısınması, iklim değişikliği olmak üzere, sayısız kötülükler ortaya çıkarıyor ve kötülükleri küresel plana yayıyor. Dolayısıyla kömüre, petrole, doğal gaza,*

etik yaklaşım olarak ifade ederken Zeybek (2016) de "*Dünyayı karbona boğmayan, tekelleşmiş üretim ağlarından azade, önceliği sermaye birikimi değil, yaşam alanlarını zenginleştirmek olan bir mekân nasıl tasarlanır?*" sorusuna cevaplar aramıştır.

Sürdürülebilir ekolojik bir yaşam ve dünya toplumu yaratmak perspektifinde çevreci düşünceyi (Ekoloji Çağı'nı) savunanlar, katılımcı demokrasi, sosyal adalet, küçük ölçekli üretim, âdemi-merkeziyet, ihtiyaç temelinde tüketim, şiddet içermeyen eylemler gibi ilkeleri benimsemekte ve sonuçta, ekolojik ilkelere dayayan bir toplum yaratmanın gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Bookchin (2013b) ise eko-cemaatlerin yaratılmasını şu şekilde ifade etmektedir: "*Bu kapsamlı tersine çevirme, kentlerimizi âdemi merkezîleştirmeye başlamamız ve içinde yer aldıkları eko-sistemlerin kalıbına tam anlamıyla uyum sağlayan tümüyle yeni eko-cemaatler kurmamız (zihinle beden ayrımını ortadan kaldırmamız) gerektiği anlamına gelir*". Bunun yanında Bookchin (2013c)'e göre insan-doğa ilişkisi kapsamında toplumsal çatışmaları çözmek toplumu iyileştirmek veya değiştirmekten ziyade toplumu yeniden kurmakla mümkündür. Yine Foster, Clark & York (2023), mevcut sistemin sürdürülemez gelişmesinin, kapitalizmin kendi yıkıcılığıyla baş edebilmesinin yolunun, adil ve sürdürülebilir toplum yaratmayı amaçlayan sosyal olan "ekolojik devrim" ile mümkün olacağını dile getirmektedirler.

Sürdürülebilir ekolojik bir dünya toplumunun/yaşamının inşasını engelleyen ekolojik krizin temel nedeni olarak ekomarksistler kapitalizmi ve sınıf temelinde eşitsizlikleri, ekoanarşistler ise hiyerarşi ve kapitalizmi sorumlu tutarlar. Her iki yaklaşıma göre de sürdürülebilir kapitalizm mümkün değildir. Buna karşılık ekolojik modernleşme teorisi, toplumun temel kurumları dönüştürülebileceği için modernleşmeden vazgeçmeden ekolojik krizin üstesinden gelinebilir düşüncesine dayanmaktadır (Mol & Spaargaren, 1993). Marksistler, ekolojik yaklaşımları emek-sermaye çelişkisini (ekonomik sömürüyü) göremedikleri için eleştirirken, ekolojistler Marksistleri insanlık-doğa ikilemini (doğanın tahribatını) yeterince irdelemedikleri için[21] eleştirmektedir. Bu çerçevede "*ne sağ ne sol fakat ön saflarda*" şiarını benimseyen yeşiller, sosyalizm ve kapitalizmden öte üçüncü bir alternatif yol önermektedirler. Yeşiller, "küçük güzeldir" düşüncesini benimserler ve geniş ölçekli modern teknolojilerin insana ve doğaya zarar verdiğini kabul etmektedirler. Onlara göre teknolojik gelişmeye yeni bir yön vermek gerekmektedir ve bunu da küçük belirleyecektir. İnsan küçüktür ve böylece küçük güzeldir. Büyüklük kendi kendini yok etmektedir (Schumacher, 1973). Buna karşın ekolojik modernleşme teorisyenleri,

uranyuma dayalı enerji kullanımın önce radikal olarak kısmak, zamanla da yenilenebilir ve doğal yaşama daha az zarar veren yenilenebilir enerjilere geçişi vakitlice sağlamak. 10. Enerji tasarrufu ve doğanın korunmasının bir gereği olarak, ülke dahilinde üretilen malların ithalini durdurmak. Başka türlü söylemek gerekirse, enerji yutucu modelden çıkmak. Elbette bu içe kapanmak (otarşi) olarak anlaşılmamalıdır. Aslında her ülkenin ve/veya bölgenin daha çok kendi (yerli) üretimiyle yetinmesi, delokalize olmuş üretimi relokalize etmek (düşük ücret, çevreyi koruma kaygısı, yüksek vergi ve ucuz hammadde ve enerjiye, kolay pazara ulaşma kaygısıyla yurtdışına kaçan üretimi geri getirmek anlamında). 11. Otomobil (araba) çılgınlığına son vermek. Şimdilerde herkesin bir araba sahibi olması gibi saçma bir perspektifin hiçbir makul ve mantıklı açıklaması mümkün değil. Zira arabanın neden olduğu olumsuzluklar, zararlar ve kötülükler saymakla bitmez. Vakitlice tren, tramvay, metro, otobüs, vapur, deniz otobüsü, bisiklet gibi daha 'medeni' araçlara öncelik veren bir rotaya girilmesi gerekiyor. 12. Mevcut politik ve sosyal aktörler, siyasi partiler, sendikalar, dernekler, vakıflar ve benzerlerinin bugünkü yapıları ve işleyişleri veri iken, yeni bir paradigmanın araçları olmaları mümkün değil ama yeni paradigmanın önünde birer engel oluşturduklarını söylemekte bir sakınca yoktur. Bu örgütler geçerli paradigmanın ürünleridir ve varlıklarını da ona borçludurlar. Bir şirketten başka bir şey olmayan, misyonu ve varlık nedeni kitleleri aldatmak/oyalamak olan bir siyasi parti veya bütünüyle bürokratlaşıp yozlaşmış bir sendika bürokrasisi, varlığını borçlu olduğu bu status quo'nun (statükonun) değişmesini istemez. O halde yeni bir perspektife sahip, piramidal (hiyerarşik) olmayan, 'yatay' ve demokratik işleyişi içselleştirmiş yeni örgütler oluşturmak ya da (zor olmakla birlikte) mevcut olanları dönüştürmek, öncelikle de ilerici bir retorikle durumu kurtarmaya çalışan örgüt bürokrasilerini teşhir etmek gerekiyor. Velhasıl 'eski araçlarla' yeni olana varmak mümkün değil'" (Başkaya, 2018).

[21] Erdoğan & Ejder*'in* saptamasına göre, Sosyalist ülkelerde bile, çevre sağlığı üretilen üründen sonra gelir. Nitekim Doğu Avrupa ve Rusya'da sanayileşme sürecinin hız kazanmasına bağlı olarak çevre bozulmalarının kapitalist ülkelerdeki durumdan geri kalmayacak biçimde yaygın olduğu açık bir şekilde görülmüştür (Erdoğan ve Ejder, 1997). Marshall*'a göre ise* kapitalist bir ekonomi uygulanmadığı halde Sovyetler Birliği'nde de önemli çevre sorunları ortaya çıkmıştır (Tekeli ve Ataöv, 2017). (Ayrıca sanayileşme ve kentleşmenin çevresel sorunlar üzerindeki etkileri için bkz. Kaya, Dülger ve Gülersoy, 2024).

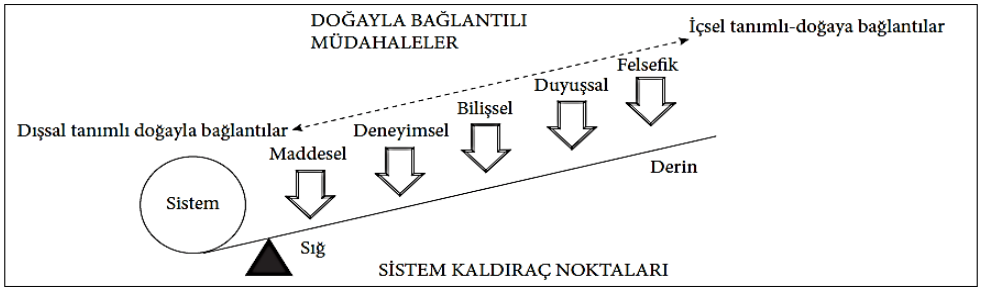
bilim ve teknolojinin ekolojik krizin çözümünde önemli katkılarda bulunabileceğini savunurlar (Mol & Sonnenfeld, 2000). Ekolojik merkezli yaklaşımlar, bilim ve teknolojiye karşı olmayıp bilimciliğe ve teknolojik merkezciliğe (insan merkezli teknolojik iyimserliğe) karşı çıkmaktadırlar (Eckersley, 1997). Yeşiller tüketimi, özellikle de gereksiz tüketimi temel problem olarak kabul ederler ve "istek değil, ihtiyaç" ilkesinin temel alınarak "azaltılmış tüketimin" benimsenmesi gerektiğine dikkati çekerler (Dobson, 2016). Tekeli (2013), Tekeli ve Ataöv (2017) ise sürdürülebilir ekolojik bir toplum için ekolojik tasarımı önemsediklerini şöyle ifade etmektedirler: "*İnsanın ya da 'noosfer'in (üretilen kültür tabakası, insanın bilişsel süreçlerinin küresi) varlığı sürdürülebilirliği tehlikeye atarken, uzun erimli mantıkların egemen olduğu ortamlarda, çevrecilik hareketleri yaratarak, yeni kurumsal düzenlemeler geliştirerek, yeni tüketim ahlakları yaratarak, teknoloji geliştirerek sürdürülebilirliği gerçekleştirmeye çalışacaktır. Bu bağlamda noosfer 'tasarımı' bir öğrenme süreci olarak biyosfere katar. Bu da sürekli bir evrim içinde olması sonucunu doğurur. Noosferin geliştiği bir gezegende de bu koşulların sağlanması kendiliğinden gerçekleşmeyecek, mühendislik tekniklerini kullanarak insanın müdahalesini gerektirecektir. Ekolojik tasarımda amaç doğa üstünde hakimiyet kurmak, kontrolü sağlamak için bir müdahale değil, doğanın süreçlerine yaratıcı bir katkı için bir müdahale olmalıdır. Ekosistem tasarımında noosfer biyosferle bütünleşmiş olmaktadır. Başka bir deyişle yeni bir çevre kültürü/ahlakı geliştirmeye dönüktür. Ekolojik tasarım, ekolojik olarak sorumlu bütünleştirici (konnektivite) bir tasarım disiplinidir. Burada söz konusu olan tasarım şimdiye kadar olanı tersine çevirmek için yapılmaktadır. Bilinçli olarak tasarlanmış ve yönetilmiş ekosistemler kent süreçleri ve doğal süreçlerin simbiosis'ini gerçekleştirir. Tasarımı yalnız çevreyi bir denetleme süreci olarak değil, bir öğrenme süreci olarak görmek gerekir. Ekolojik tasarımın başarısı, sağlıklı, dayanıklı, adil ve varlıklı (prosperous) bir komünite oluşturmasına bağlıdır. Tasarım her zaman istediği sonucu alamaz. Hesaplanmamış birçok gelişmeye neden olabilir. Bu beklenmedik gelişmeler bilgimizi geliştirir. Yapılabilecek en önemli katkılar var olan yaşam tarzlarını değiştirmekten geçiyor. Bir tasarımcının bu yönde bir adım atabilmesi için bu konuda bir vizyon olması gerekir*".

Bu noktada akla şu soru gelmektedir: "*Bitkiler, hayvanlar daha doğrusu doğa, yargıç olsaydı, bize (insanlığa) ne ceza verirdi?*" Böylesi bir sorunun farklı yanıtları olsa da insanlık olarak notumuzun kırık olacağı, verilecek cezanın bizim doğaya çektirdiklerimiz kadar sert olmayacağı şüphesizdir. Aslında doğanın yanıtı insan faaliyetlerinin sonucu iklim değişikliği ve hızlandırılan afetler ve benzeridir. Doğadaki bütün varlıkları metalaştıran yani onları araçsal değer olarak gören kapitalist sistem (bürokratik sosyalist uygulamaların da doğaya farklı baktığını söylemek güçtür) karşısında doğadaki bütün varlıkların kendine özgü değerine saygı duyan içsel değeri öncelemek gereklidir (Şekil 10, Şekil 11). Etik, yönetim ve politikanın (belki biyosiyasetin) birbirini tamamlaması gerekirken modern toplumda "*daha büyük iyi yerine, daha az kötünün*" gözetilmesi şeklinde çıkarcı bir risk değerlendirme anlayışı ön plandadır.

Sözü edilen çıkarcılığa karşı içsel bağlantıların ele alınması sürdürülebilirlik dönüşümünü meydana getirmek için gereklidir (Şekil 10 ve 11). Güçlendirilmiş dışsal bağlantılar potansiyel olarak destekleyici roller oynayabilirler, lakin tek başlarına, dönüştürücü değişiklik meydana getirmeleri olası değildir (Ives, Giusti, Fischer, Abson, Klaniecki, Dorninger, Laudan, Barthel, Abernethy, Mártin-López, Raymond, Kendal & Wehrden, 2017).

Doğadaki bütün varlıkların kendine özgü değerine saygı duyan içsel değer	**X**	**Doğadaki bütün varlıkları metalaştıran araçsal değer**

Şekil 10. Sürdürülebilir ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı yaratmanın başat adımlarından birisi doğadaki bütün varlıkların araçsal değer olarak görülmesinden ziyade doğadaki bütün varlıklara saygı duyan içsel değer anlayışıdır (Orijinal).

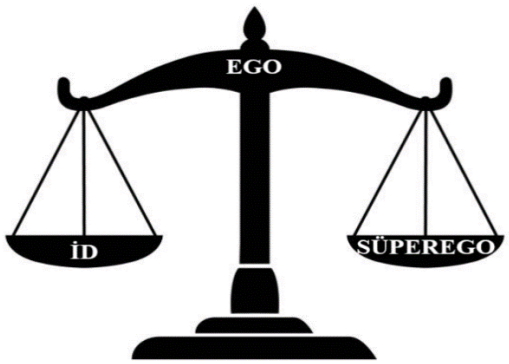
Şekil 11. İnsanları doğaya yeniden bağlamaya yönelik müdahalelerin içsel ve dışsal çerçevede sistem parametrelerinde meydana getirdiği değişiklikler (Ives, Giusti, Fischer, Abson, Klaniecki, Dorninger, Laudan, Barthel, Abernethy, Mártin-López, Raymond, Kendal & Wehrden, 2017'ye göre Gülersoy, 2019b).

Kendi türüne acımayan, empati yapamayan insan, canlı-cansız doğayla empati yapabilir mi? İnsanlar kendi aralarındaki sorunları çözmeden, çevre sorunlarına kalıcı bir çözüm getirebilir mi? Nitekim kendi türüne yaşam hakkı tanımayan insan diğer canlı türlerine veya doğadaki cansız unsurlara da var olma şansı tanımamaktadır. Böylesi bir genellemeye gitmek problemli görülmekle birlikte kendi türüyle empati kuramayan insanın doğadaki canlı ve cansız unsurlarla da empati kuramayacağı aşikardır. Bilinçdışımızın gerçek patronu konumundaki ilkel beynimizin (id: nefis), vicdanımızı (süperego) ve duygularımızı esir almasını önlemenin yolu bilinçlenmeden (dengeleyici konumdaki egomuzu hizalamaktan) yani nitelikli bir eğitimden[22] ve bunun tezahürüyle inşa edilen ekolojik adil bir düzenden geçmektedir (Şekil 12). Bilim insanlarının asli görevlerinden birisinin de bu olması gerektir. Muğlâk ve zorlama tanımlamalardan ziyade bizzat halk içinde, halka dokunan bir üslupla açıklamalar yapmak, halka kendisini aynada göstermek yerinde olacaktır. Nitekim Eski Hint Uygarlığı Hekim Andı'nda '*Bütün canlı varlıkların iyiliği için çalış*' (Çinko, 2001) veya Aşık Büryani'nin '*Canlı cansız cümlemiz bir nesneden*' (Büryani, 2002) sözleri bu gerçeğe vurgu yapmaktadır. Nitekim Russell[23] (1962) da insanların yaradılışlarının özünü anlamaları gerektiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

[22] Russell (1998) bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: "*İnsan yaradılışının en az onda dokuzu yetişmeye, onda biri de soyaçekime bağlıdır. Yetişmeyle ilgili yön, eğitimle işlenebilir. Belki zamanla, soya çeken yön de bilimi uysallıkla benimseyecektir. Bu geçiş döneminin başarıyla atlatıldığını düşünerek, bütün bu çabalar sonucunda ne gibi bir dünyanın doğabileceğini soralım kendimize. Sanat, edebiyat, bilim nasıl bir yönde ilerler böyle bir dünyada? Bence, üstünden büyük bir korku yükü kalkan hem özel ekonomik korkulardan hem de genel savaş korkusundan kurtulan insan ruhu, şimdiye değin düşümüzden bile geçirmediğimiz yüceliklere erişebilir*".

[23] Russell (1998) 1961'de Soğuk Savaş'ın gölgesinde insanlığın geleceği için bizlere şöyle seslenmiştir: "*İnsanda daha özgür, daha mutlu bir dünyada nasıl bir yaşamın sağlanabileceğini gösteren, yücelik, parlaklık yetileri de vardır. İnsan, varabileceği boyutları bir görürse, kurabileceği yaşam şimdi düşümüze bile sığmayacak niteliktedir. Ortak amacımız olması gereken olgunluğa erişmeye kalmadan kendi kendimizi delicesine, körü körüne yok etmezsek, önümüzde uzanan binlerce yüzyıl içinde bütün saydıklarımız tek tek gerçekleşebilir. Hayır, kötümserlere kulak vermeyelim, verirsek İnsanın geleceği konusunda alçaklık işlemiş oluruz' diyerek neler yapılması gerektiğini de şöyle sıralamıştır: 'Bütün izahatımın neticesi olarak, bir bilimsel toplumun belli şartlar dahilinde istikrarlı olabileceğine inanıyorum. Bunun için birinci şart: Her türlü askeri kuvveti tekeli altına almış ve bu sayede dünya barışını temin edebilen, tek bir Dünya İdaresinin kurulmasıdır. İkinci şart: Dünyanın bir kısmının, diğer kısmına, kıskançlık ve gıpta duyguları beslememesi için mevcut her türlü sebebi bertaraf edecek şekilde yaygın hale gelmiş umumi bir hayat seviyesi yüksekliğidir. Üçüncü şart: (ki bu, ikinci şartın gerçekleşmesi için bir ön şart durumundadır) Dünya nüfus artışının tamamen durgun hale gelmesi veya hiç değilse, bu duruma yaklaşması için, doğum oranlarının her tarafta belli bir ölçüde sabit tutulmasının teminidir. Nihayet dördüncü şart ise: ister iş hayatında ister eğlencede olsun, ferdi davranış sahasının (inisiyatif) sağlanması ve icra kuvvetlerinin, siyasi ve iktisadi bir sistemin sağlam bir şekilde muhafazası ile kabili telif şekilde, mümkün olan azami derecede, merkezîlikten uzaklaştırılıp, dağıtılması gereklidir. Lakin Dünya henüz bu şartların gerçekleştirilmesinden fazlasıyla uzak durumdadır. Bu sebepten özlenen istikrarlılığa ulaşmadan önce, çok büyük sarsıntılı inkılap ve azaplara uğramak zorunda kalacaktır. Bununla beraber, büyük azaplar çekmek ve sarsıntılı büyük değişikliklere uğramak, şimdiye kadar insanlığın kaderi olagelmiştir. Bu itibarla, insanlığın geleceği içerisinde, fakirlik ve harp düşüncesinin yok edildiği ve her türlü korku ve endişenin patolojik olaylar sahasına*

"*Makine (Sanayileşme süreci) bizi, insan mutluluğunun önemli öğelerinden olan iki şeyden yoksun bırakır: Bunlar içtenlik ve çeşitliliktir. Makinenin hayatın tek renkliliğini zaman zaman kaldırmak ve bu arada, insanları her türlü tedbirlere başvurarak, serüvene zorlamak olmalı. Çok kimse, hayatlarını dağ sporlarında tehlikeye atmak olanağı bulunca, artık savaş isteğinden vazgeçecektir. Nefsi köreltmek ve zararlı davranışları yalnız dıştan yasak etmek, başıboş içgüdülerimizi yönetmeye yeter usuller değildir. Tek etkili çare içgüdülerimizin özünü bulup meydana çıkarmak ve onu en az zararlı yoldan doyurmaya çalışmaktır. Madem, makinanın en çok ezip boğduğu şey içtenliktir, onun yerine konabilecek tek şey, kişisel teşebbüsün gelişebileceği fırsatlar yaratmaktır. İnsanların hayatını herhangi yoldan düzeltmek işinde, insan yaradılışının özünü anlamak temel olmalıdır. Bilim, fizik dünyanın kanunlarını buyruğu altına almada mucizeler yaratmıştır. Ama, -bugüne dek, kendi yaradılışımızın kanunlarını, yıldızların ve elektronların kanunlarından çok daha az anlamaktayız. Bilim insan tabiatını anlayacak kerteye vardığı zaman, makinanın ve fizik bilimlerinin şimdiye dek yaratamadıkları bir mutluluğu insanlar insanlara sağlamak gücüne kavuşacaklardır*".

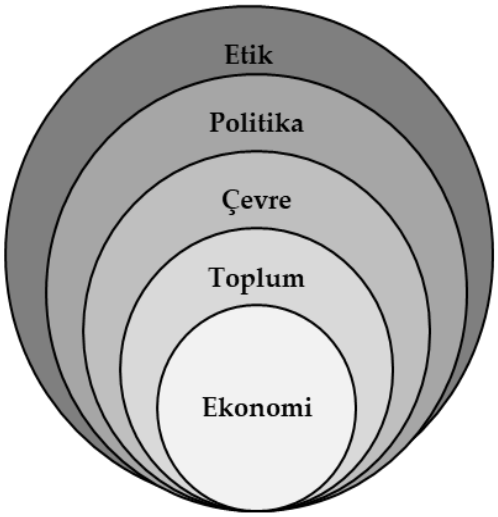
Şekil 12. Sürdürülebilir ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı yaratmanın anahtarlarından birisi de isteklerimizi (idimizi) vicdanımızla (süperegomuzla) ve bilincimizle (egomuzla) dengelemektir. (Orijinal).

Sürdürülebilir ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı oluşturmak adına sivil inisiyatifin oldukça hayati bir fonksiyonu vardır. Örneğin Hindistan'da Himalaya Dağlarının eteklerinde 24 Nisan 1973'te orman katliamını engellemek için ağaçlara siper olan kadınların eylemine Chipko (sarılmak, kucaklamak) Hareketi adı verilmiş ve bu hareket ekolojik farkındalığı yükseltmiş, sivil toplumu harekete geçirmiştir (Dinçer, 2024). Bu satırlar yazılırken (Kasım 2024) Kaz Dağı eteklerinde yer alan Çanakkale ili Bayramiç ilçesine bağlı Hacıbekirler köyündeki kadınların haberlere yansıyan görüntülerinde kesilmesin diye sarıldıkları ağaçların, sonrasında Halilağa Bakır Madeni projesi kapsamında kesilmesine ilişkin tepkileri vardı. Bir köylü kadını bu tepkisini şöyle ifade etmiştir: *"Ben ağaca sarıldım. Buradaki, baştaki duran adam da dedi ki: "Teyzem, biz ağaçları kesmeyeceğiz." "Ay oğlanım," dedim. "Kesmeyeceğiz diyorsunuz ama" dedim, "damga vurmuşsunuz," dedim. "Size" dedi, "iş vereceğiz," dedi. "Kesmeyeceğiz teyzem," dedi. "Üzülme sen," dedi. "Tamam." Üzülmedim. Ertesi gün geldim. Bir de baktım, çam, benim sarıldığım çam gitmiş! Yok olmuş! İki gün oldu ben buraya geleli, iki gün. İki günde burayı böyle talan etmiş. Hiç şantiye görünmüyordu. Şimdi şantiye başa geçmiş. Yapma! Havamıza, suyumuza, toprağımıza, çamıma dokunma!"* (Ege Postası, 2024).

Böylesi olumsuz uygulamalara karşın iletişimin daha da hızlandığı günümüzde uluslararası anlaşmalar ve devlet politikaları yanında çevre örgütlerinin ve gönüllü şirket organizasyonlarının

itildiği, yüksek bir noktayı; belli belirsiz, silik bir şekilde de olsa, fark eder gibiyiz. Bu mesut neticeye giden yolun, çok uzak olmasından korkuyorum. Fakat bu, en son ümidi de yitirmemiz için bir sebep değildir".

sürdürülebilir bir toplum adına önemli adımlar attığı görülmektedir. Bu yolda bazı çevre örgütleri devletler düzeyinde bilgi üretmekte, sürdürülebilir üretim yöntemleri geliştirip ürünlere sertifikalar uygulamakta ve topladığı fonlarla toprak satın alıp koruma alanları oluşturmaktadır. Bazı gönüllü şirket organizasyonları ise mevzuatlar onları zorlamadığı halde üretim ve dağıtım zincirlerindeki kurum-kuruluşları da işin içine katarak karbon emisyon ve atıklarını azaltmakta ve böylelikle küresel domino etkisi yaratmaktadırlar. Bazı büyük şirketler de yenilikçi üretim sistemi (sıfır atık üretmek, karbon-nötr olmak vb.) ve toplumsal yarar kapsamında kurumsal sorumluluk çerçevesinde gönüllü kuruluşlarla iş birliği yapmaktadır. Bu anlamda geridönüşebilirlik kapsamında organik atıklardan biyoyakıt üretilmekte, güneş enerjisinden elektrik üretecek kiremit ve yar karoları geliştirilmekte, binalar güneş enerjisinin ışık ve ısısından yararlanabilmek adına yeniden tasarlanmakta ve şehirlerdeki çatılar sebze bahçelerine vb. dönüştürülmektedir (Barlas, 2013). Tekeli ve Ataöv (2017) sürdürülebilir toplum-yaşam adına mevcut sistem içerisinde de çözümler üretilebileceğini şöyle ifade etmektedirler: "*Eğer etkili bir sonuç alınmak isteniyorsa varlığını korumakta olan kapitalist sistem içinde kalarak yapılabilecek olanları da küçümsememek gerekir. Bu bakımdan şirketlerin yapmakta olduklarını da değerlendirmek gerekir. Kırk yıldır çevrecilik hareketinin barışçı olarak sürdürdükleri kampanyalar ve mücadeleler insan ve çevre/doğa ilişkileri konusundaki değer yargılarını değiştirmiştir. Son günlerde 45 CEO bir araya gelerek, suyun adil olarak fiyatlandırılmasını istemişlerdir. Marka olan firmalar kendilerini tüm değer zincirinden sorumlu olarak görmeye başlamışlardır. Markalar kendilerini değişimin güçlü aktörleri olarak gördüklerini söylemektedirler. Bu önemlidir. Artık büyük firmaların üretimlerini sürdürülebilirlik çizgisi içinde kalarak yapmayı, yalnız bir sosyal sorumluluk konusu olarak görmesinin ötesine geçerek, ekonomik çıkarının bir parçası olarak görmeye başlaması, barışçı çevrecilik hareketinin uzun erimde sağladığı bir başarı olarak görülmelidir*".

Şekil 13. Eskisi gibi yaşamanın sürdürülemez olduğu günümüzde "sürdürülebilir-bütüncül ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı etiği" çerçevesinde şekillenecek yeni bir paradigmaya gereksinim vardır (Orijinal).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sanayi Devrimi'ne kadar ön planda olan 'doğaya egemen olma tutkusu', ve de Sanayi Devrimi'nden günümüze hâkim paradigma olan 'doğayı sömürme tutkusu' doğaya ve insanlığa mutluluk getirmemiştir. Bu anlamda doğanın işleyişi ile insanın işleyişini (kültür) bütüncül bir perspektifle kaynaştırmak ve sürdürülebilir-bütüncül ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı yaratmak için

bireysel eylemlerin kartopu etkisi oluşturma potansiyeli içkin bir hakikat olmakla birlikte toplumun tahakkümden, hiyerarşiden özgür olması üretim ve tüketim sisteminin ekolojik bir perspektifle geniş halk kitlelerinin lehine dönüştürülmesi gereklidir. Bunun yanında günümüz emperyal düzeninde (müesses nizamında) insanlığın doğa-insan ilişkilerini holistik olarak irdeleyecek ve evrensel içeriğiyle toplumun bütün kesimlerini kapsayacak bir ekolojik paradigmaya, kanona[24] ve praksise[25] (bedensel-ruhsal pratik, aksiyon) ihtiyacı vardır. Bu ekolojik paradigma ekonomik, sosyal, ekolojik (çevre), politik ve etik boyutlarıyla doğanın potansiyelini, refahı, adaleti ve planlamayı da işe koşarak demokratik bir düzlemde sürdürülebilir ekolojik bir dünya ve dünya toplumu için gerçekçi öneriler sunabilecektir. Bu paradigma (Şekil 13) "sürdürülebilir-bütüncül ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı etiği" olarak da ifade edilebilir. Sözü edilen amaçlar kapsamında çevre bilincinin içselleştirilmesi için çevre eğitiminin hayati bir fonksiyonu vardır. Canlı-cansız bütün varlıkların karşılıklı ilişkilerini önceleyen sürdürülebilir-bütüncül ekolojik yeni bir uygarlık geliştirebilmek adına bizim asıl dayanak noktamız insanın en büyük düşmanının kendisi olmasına karşın en büyük umudun da kendisi olmasıdır. İnsanlıktan ziyade uygarlığın sonunun yakın olduğu bu süreçte gelecek nesillere ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için doğal ve toplumsal mirası bırakabilmek adına "küresel sürdürülebilir-bütüncül ekolojik bir toplum/yaşam yaratma seferberliği" başlatmak kaçınılmaz görünmektedir.

Çalışmanın bu kısmında, yukarıdaki paragrafta vurgulanan hususlar perspektifinden sürdürülebilir ekolojik bir toplum/yaşam yaratmak için bazı öneriler geliştirilmiştir:

1. İnsan, üzerinde yaşadığı çevreyi de kendi benliği gibi görüp anlamlandırarak koruması gerektiğini düşünmelidir. Bu anlamda çevre bilincinin içselleştirilmesi ve eylemsel çevre okuryazar vatandaşlar yetiştirebilmek adına Çevre Eğitimi dersi bütün eğitim-öğretim kademelerinde zorunlu olarak (alan uzmanlarınca) okutulmalıdır. Bir diğer husus alternatif eğitimin (orman okulları, Summerhill Okulu, Paulo Freire Girişimi vb.) çevre eğitiminde işe koşulmasıdır. Bu açıdan köy enstitülerinde uygulanan (Mutlu, 2019) yaparak-yaşayarak-üreterek eğitim modeli yol gösterici olabilir.

2. Doğa yoksunluğu sendromunu (Louv, 2023) aşabilmemiz için doğanın işleyişini ve insanı tanımamız gereklidir. Bunun için de doğanın günlük yaşamın bir parçası haline (örneğin ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte günde 1 saat doğada zaman geçirmesi) gelmesi gereklidir. Bunlar yanında gençlerin sürdürülebilir ekolojik bir toplumun dinamik gücü ve temsilcileri (Honkatukia & Rättilä, 2023) olduğu hakikatinden yola çıkarak onlara yönelik ulusal, uluslararası çalışmalara, seminerlere vb. destek verilmelidir.

3. Sürdürülebilir ekolojik bir toplum yaratmak adına çevreyle ilgili bir sivil toplum kuruluşuna (örneğin TEMA, Türkiye Tabiatını Koruma Derneği, ÇEVKO, Ege Orman Vakfı, WWF Türkiye-Doğal Hayatı Koruma Vakfı gibi) üye olunabilir.

4. Kolektif umutsuzluğun kol gezdiği Kaos Çağı'nda Fındıklı ilçesinde (Rize) ve Türkiye'nin bazı yörelerinde olduğu gibi Meci (Cömert, 2023) yani imece kültürünün (karşılıksız ve gönüllü ortak dayanışma örneklerinin) çoğaltılması gereklidir.

5. Doğal kaynaklar kapasitelerine göre kullanılmalıdır. Bu açıdan arazi yetenek sınıflarına (8 sınıf) göre havza bazında uygulanacak arazi kullanım planlamaları[26] çözümün parçası olmak adına

[24]Kanon: Kural ve ilke anlamında kanun. Bilgi güçlerinin kullanılışını saptayan önsel ilkelerin bütünü (Bobaroğlu, 2017).

[25]Praksis: Bedensel-ruhsal pratik, aksiyon, pratik (Kar, 2021).

[26] Demirsoy (2018), dünyanın en önemli probleminin havza planlaması ve bununla ilintili taşıma kapasitesini belirlemek olarak ifade etmiş ve şöyle devam etmiştir: "*Bütün bu açıklamalardan sonra, uygar bir dünyada her bölgenin ve her bölge içindeki biyotopun taşıma kapasitesi araştırılmalı, o bölgeye ya da mahalle hangi niteliklerde ya da özelliklerde atık madde bırakılacağı ne kadar sanayi ne kadar yerleşim yeri ne kadar ulaşım ağı kurulacağı ve ne kadar nüfus yerleştirileceği saptanmalıdır. Bunun üzerinde yapılacak yüklenmeler er ya da geç ortamı bozacak, bize sağlık ve maddi bakımdan çok daha ağır maliyetler getirecektir. İnsan eliyle yapılacak her türlü girişimde öncelikle bu araştırma yapılmalıdır. İnsan eliyle doğrudan olmasa bile, bir yere orada düşmanı olmayan yabancı bir bitkinin ya da hayvanın taşınması ya*

önemli bir girişim olabilecektir (Şekil 4). Diğer bir deyişle kayaçların-taşların, bitkilerin, hayvanların, suların, havanın (iklimin), yeryüzü şekillerinin dilinin anlaşılması ve insan faaliyetlerinin buna göre şekillenmesi gerekir.

6. Kentsel ve kırsal alanlarda sürdürülebilirlik açısından doğal-beşerî kaynakların yerinden yönetilmesi, kırsal alanların tüzel kişiliklerinin korunması gereklidir. Yine kırda ve kentteki arazilerin, arsaların elit tabakanın eline geçmesini ifade eden kırsal ve kentsel soylulaştırma önlenmelidir. Bunların yanında yeni kırsal paradigmaların da etkisiyle Dünyada ve Türkiye'de kentten kıra göçler artmaya başlamıştır. Böylesi bir ortamda kır-kent bütünleşmesi kapsamında kırdaki sosyo-ekonomik-kültürel olanakların iyileştirilerek kıra dönüş imkânlarının sağlanması, kentlerin üzerindeki yükün hafiflemesine, adeta terk edilmiş kırsal alanların ülke ekonomisine katkı sağlamasına yardımcı olabilecektir. Bir diğer husus kolektif anlayışın ön planda olduğu doğa-insan etkileşimini gözeten toplumcu-ekolojik bir yerleşim birimi (kır, kent) modelinin (Gülersoy, 2022b) ivedilikle hayata geçirilmesi gerçeğidir.

7. Bertolt Brecht'in ifade ettiği gibi 'Ya hep beraber ya da hiçbirimiz' mottosundan hareketle sürdürülebilir ekolojik bir toplum yaratmak için adalet, karşılıklı fayda, iş birliği, empati ve sevgi[27] çerçevesinde kolektif olarak iş birliğine gitmenin yaşamsal önemine dikkat çekilmelidir.

8. İnsanın ve insan refahının merkezde olduğu Süper Akıllı Toplum Aşamasına (Toplum 5.0) bir adım öncesinde toplumu ve yaşamı yeniden tasarlama gücümüzle neoliberal düzene rağmen (Harari, 2018; Harvey, 2015a) geleceğimizi yapay zekâ ve biyoteknolojiden yararlanarak şekillendirmek mümkündür.

9. Miller ilkeleri, Earth Charter International prensipleri ve BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve metin içerisinde adları geçen düşün-bilim insanlarının ifade ettiği gibi sürdürülebilir ekolojik bir toplum/yaşam adına anayasaların[28] ekolojik bir hüviyete kavuşması ve bunun zemininin oluşabilmesi için yeni bütüncül bir ekolojik etik yaklaşımın geliştirilmesi gereklidir.

10. İdeal bir sistem için yaratıcılık kapasitemize güvenerek akılcı, iyi niyetli, merhametli, umutlu ve kararlı bir şekilde hareket edilmesi gerekmektedir (Başkaya, 2016; Başkaya, 2018; Başkaya, 2022; Chomsky, 1996; Ritzer, 2011; Ritzer, 2016; Russell, 1998; Wallerstein, 2016).

11. Yaşanılan yerleşim birimi çevresinde bitkilendirme (ağaçlandırma, otlandırma, çalı dikimi vb.), arazi rehabilitasyon vb. çalışmalarına katılınabilir.

12. Doğal afetleri hızlandıran insan faaliyetlerini planlamamız ve beşerî kökenli afetlerin nedenlerini belirleyip buna göre önlemler (afet dirençli yerleşim birimleri oluşturmak vb. gibi) almamız zorunludur.

13. Rıza Şehri kıssası, 725 yıl önce Hâce Bektaş Veli'nin ağaç dikmeyi teşvik etmesi ve doğayla uyumlu[29] bir yaşam felsefesini savunması, Abdurrahim Karakoç'un şiirlerinde doğayla uyumlu bir yaşamı (*Gölgesinde otur amma, Yaprak senden incinmesin*) ifade etmesi vb. (Gülersoy, 2019a; Gülersoy, 2019b) sürdürülebilir ekolojik bir toplum/yaşam inşasında insanlara rehber olabilir.

---

da av ve avcı arasındaki ilişkileri bozacak bir değişim (örneğin avcıyı öldüren bir hastalığın bir ortama sokulması) oradaki dengeleri büyük ölçüde değiştirecektir. Dünyanın her yerinin bu açıdan gözden geçirilip yeniden bir sanayi ve nüfus dağılımı yapılması gerekmektedir".

[27] Sevgi eğitimi bu anlamda anahtar bir misyon üstlenebilir (Gülersoy ve Yıldırım, 2024).

[28] 'Dünyadaki anayasaların tümünün birinci maddesine 'doğa hakkı insan haklarından önce gelir' ibaresini koyup, ödünsüz bir şekilde ortak akılla uygulamaktan başka yol görünmüyor. Nitekim geleceği olmayan bir dünyanın geçmişi yok demektir' (Demirsoy, 2018).

[29] Türkmen Yörük Duası: "*Allah'ım! İlk önce dağa taşa ver. Ormana, hayvanlara, suya ver. Ondan sonra insanlara, kapı komşuma, muhtaç olana ver. Kalırsa (peşi sıra da) bana ver!..*" (Sayar, 2021). Tunceli (Dersim)-Ovacık Sabah Duası: "*Önce dünya âleme, sonra konu komşuma, sonra yabandaki kurda kuşa, yılana çıyana, Bir lokma da kalırsa ben ve çocuklarıma ver… Ya sabah yıldızı ya sabah güneşi hoş geldin*" (Boz, 2023).

14. Doğal Tarımın Babası Masanobu Fukuoka'nın[30] "*toprağı işlemek yok, gübrelemek yok, yabani otları temizlemek yok ve kimyasallara bağlı kalmak yok*" şeklinde önerdiği doğal tarım (Hiçbir Şey Yapma Tarımı) yöntemi, başka bir çıkış yolu olabilir (Fukuoka, 2013). Yine Hindistan'da kimyasal gübre kullanımının getirdiği maliyetleri karşılamakta zorlanan bağımsız çiftçiler yeni tekniklerle harmanlanmış geleneksel yöntemlere dönmektedir (Açıkgöz, 2015). Bu arada kimyasal ilaçlar yerine organik tarım şirketlerinin organik ilaçları devreye girmiş olsa da organik ürünlerin çok yüksek fiyatlarla satılması sürdürülebilirlik açısından sıkıntılı bir durumdur. Bu durumun çözümü ise doğal tarım ve organik tarım yapan çiftçilerin yerel yönetimlerin desteğiyle kooperatifleşmeye gitmesidir. Böylelikle tarımsal ve hayvansal ürünler uygun fiyata tüketiciye ulaşabilecektir. Ayrıca GDO'suz ve kimyasallardan uzak bir ekolojik tarım sisteminde yerel tohumların kullanılması da sürdürülebilir ekolojik bir toplum/yaşam için gereklidir. Hindistan'daki tohum kooperatifleri ve her yıl Seferihisar'da düzenlenen Tohum Takas Şenliği bu durumun hayata geçmesi için önemli pratiklerdir (Gülersoy, 2019b). Bunlar yanında sürdürülebilirlik açısından topraksızların ve küçük çiftçilerin haklarının korunması da önemlidir. Örneğin Hindistan'da topraksızlar hareketi olarak bilinen "Ekta Parishad", Brezilya'daki "Topraksız Kır İşçileri Hareketi (MST)", "La Via Campesina Ağı (Çiftçilerin Yolu)" ve Mali'de ilan edilen "Gıda Egemenliği için Nyeleni Deklerasyonu" topraksızların ve küçük çiftçilerin hakları için mücadele etmektedir (Gülersoy ve Girgin, 2017; Gülersoy, 2019b; Gülersoy, 2020; Yeğin, 2004). Yine "*insan yerleşimiyle ilgili barınak ve enerji kullanımından toplumu yeniden kurmaya kadar bütünlükçü ekolojik tasarım yöntemi olan permakültür*[31] *(kalıcı kültür fikri), kıtlık senaryolarına karşı bolluk, kendine yeterlilik yaratmayı amaçlayıp kapitalizme ve endüstriyalizme karşı durarak*" alternatif bir çözüm olma potansiyeli taşımaktadır (Değirmenci, 2011; Gülersoy, 2019b). Öz olarak gıda emperyalizminin[32] etkisini giderek hissettirdiği bir ortamda ülkesel ölçekte kapsamlı bir (toprak reformunu da içeren) tarım reformunun yapılması zorunludur. Böylesi bir uygulama diğer ülkelere de rol-model olabilir.

15. Sürdürülebilir ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı yaratmak açısından insanların kendi ekosistemlerinin sağlığının kısa ve uzun vadede onların iyilikleri için gerekli olduğu gerçeğini anlamaları sağlanmalı ve yerel halkın karar süreçlerine katılmaları özendirilmelidir.

16. Alternatif yaşam modelleri kapsamında köy-kent komünlerini, ekoköyleri ve diğer modelleri (Alternatif Bir Ekolojik Yaşam Modeli: TaTuTa (Ekolojik Çiftliklerde Tarım Turizmi ve Gönüllü Bilgi, Tecrübe Takası) Projesi[33] gibi) dikkatle incelenmeli ve yaygınlaştırmalıdır. Bunlar

[30] "*Yeryüzüyle barışmanın yolu beton, metal ve plastik esaretindeki kentli yaşam tarzının değiştirilmesinden geçer. Bu doğayla olduğu kadar kendimizle de barışık olacağımız yoldur*" (Fukuoka, 2013). Nitekim Türkiye'nin iki katı yüzölçümüne sahip olan ve okyanusun tabanına kadar ulaşan devasa plastik çöp yığınından oluşmuş kıtaya Yedinci Kıta adı verilmiştir (Tuna, 2019).

[31] "*Permakültür tasarım yaklaşımında insan yerleşmesi ve tarımsal sistemlerin tasarımında doğal ekolojik sistemlerdeki ilişkiler taklit edilmektedir. Permakültür insanların gereksinmelerini, insanların yaşadıkları topraklarla uyumlu bir şekilde karşılayan verimli ve kararlı bir sistemi oluşturmayı amaçlamaktadır. Permakültür yaklaşımı işi en aza indirgemekte, atıkları kaynak haline getirmekte, verimlilik ve ürün artırılmakta, çevre restore etmektedir. Permakültür tasarımda esas kilit kavram bileşenler arasında bağlantıların nasıl kurulacağıdır. Kenti bir canlı sistemler gibi tasarlamak/inşa etmek yoluna gidilmektedir*" (Tekeli, 2013).

[32] Asıl olarak sürdürülebilir bir toplum/yaşam için insanlığın beslenme şeklini de değiştirmesi zorunludur. Başka bir deyişle daha çok insanın beslenebilmesi için insanın besin piramidinde (ekolojik piramitte) ikinci basamağa (otçul) yerleşmesi yani vegan veya en azından vejetaryen beslenmesi gereklidir. Bu kapsamda sebze, meyve ve tahıl tarımı açısından tarımsal bağımsızlık önemlidir.

[33] "*2002 yılında kurumsallaştırılan Ekolojik Buğday Derneğinin kurduğu, TaTuTa (tarım, turizm, takas) Projesinin ana amacı Türkiye'de ekolojik tarımla geçinen çiftçi ailelerine mali, gönüllü işgücü ve/veya bilgi desteği sağlayarak ekolojik tarımı teşvik etmek ve sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Bunun yanı sıra Türkiye'de alternatif bir ekolojik yaşam modeli de sunmaya çalışmaktadır. Projenin amacı, TaTuTa çiftliklerine dahil olan bireylerde ekolojik bilinç düzeyini ölçmek ve ekolojik yaşam için nasıl bir ortam yarattıklarını gözlemlemektir*" (Ekolojik Buğday Derneği, 2024).

yanında vernaküler mimari[34] önemsenmelidir. Yine Pentoutopia[35], İdeal Cumhuriyet Köyü, Köykent, Tarım Kenti (Mutlu, 2022) gibi modeller incelenerek sürdürülebilir-bütüncül ekolojik bir ideal toplum/yaşam modeli geliştirilebilir.

17. Willy Brandt tarafından 1980'li yıllarda önerilen Brandt Hattı'nın kuzeyinde kalan ülkeler gelişmiş Kuzey Ülkeleri, güneyinde kalanlar ise gelişmekte olan/gelişmemiş Güney Ülkeleri olarak nitelendirilmiştir (Gülersoy, 2020). Bu anlamda Sachs (2005) Kuzey Ülkelerine şöyle seslenmektedir: "*Ya bu duruma ses çıkarmayacaksınız ve bu gidiş insanlığın yok oluşunu yaratacak ya da çevrecilerin söylediği gibi daha adil bir bölüşümün ve kaynakların kullanımının daha demokratikleştirildiği bir dünyanın yaratılması için uğraşacaksınız. Ekoloji olmadan eşitlik olmaz. Bu bir insan hakları sorunudur*" diyerek çözüm için şu şekilde on maddelik bir reçete sunmuştur: "*1- 2050 yılına kadar sera gazı emisyonlarında, 1990 rakamlarına göre %60'a varan bir azalma zorunludur. 2- Enerjinin verimli kullanılması yasal değişikliklerle desteklenmelidir. 3- Elektrik üretiminde rüzgâr, güneş gibi temiz (yenilenebilir) enerji kaynaklarının payı hızla artırılmalıdır. 4- Hükümetler karbon vergileri ve temiz enerji ile teknolojileri teşvik ederek geçiş dönemlerine öncülük etmelidir. 5- Enerji tasarrufu her yerde kural haline gelmeli, binalarda enerji verimliliği için standartlar konulmalıdır. 6- Ulaşımdan kaynaklanan karbondioksiti azaltmak için motorlu taşıtlara dayanmayan ulaşım biçimleri ve toplu taşımacılık geliştirilmelidir. 7- Yaşam biçimlerimizi sorgulamak ve değiştirmek, daha çok bisiklet yolu, daha az otomobil ve uçak kullanmak, daha az enerji tüketmek zorundayız. 8- Atmosferdeki fazla karbondioksiti temizleyen orman alanlarının korunması ve genişletilmesi gerekiyor. 9-Küçük güzeldir (azla yaşayabilme); üretimde, tüketimde, yatırımlarda devasa ölçekleri terk etmek zorundayız. 10-Yeşil bir gelecek için çalışmalıyız*" (Sachs, 2005).

18. Miller'a göre dünyada sürdürülebilir, daha anlamlı ve mutlu bir yaşam oluşturulabilir. Dünya vatandaşı olmak ve dünyayı sürdürebilir hale getirebilmek için şu on iki eylemi (Miller, 1991) yaparak işe başlanmalıdır: 1. Dünyanın çalışma şekline ait düşüncenizi gözden geçirin ve yakın çevrenize duyarlılık gösterin. 2. Eğitimin amacının yaşama saygı olduğu gerçeğinden hareketle ekolojik açıdan bilgilenin. 3. Doğayı anlamaya ve tanımaya çalışın ve onunla duygusal bağ kurun. 4. Kaynak tüketimini ve atık ile kirlenme üretimini azaltarak daha basit bir yaşam şekli seçin (küçük güzeldir). 5. Enerji kullanım ve israfı konusunda duyarlı olun. 6. Su, gıda ve geçimimiz açısından büyük merkezi sistemlere bağımlılıktan kurtularak kendi kendinize yetmeye çalışın. 7. Çevrenin evde başladığını unutmayın. 8. Bölgesel ve ulusal düzeyde politikayla ilgilenin hatta katılın. 9. Küresel olarak düşünmeye ve ulusal, yerel olarak eyleme geçmeye dayanan küçük eylemler yapın. 10. Başlıca politik eylemlerle, ekonomik boykotlarla ve seçici tüketimle, ana kirleticiler ve büyük sorunlar üzerinde çalışın (büyük resmi görün. 11. İnsanları bilinçlendirin eyleme geçmelerini sağlayın. 12. İnsanları suçlamayın. Burada ifade edilen eylemler, sürdürülebilir ekolojik bir dünya toplumuna/yaşamına yumuşak bir geçişe kapı aralayabilir.

19. Earth Charter International (2021) tarafından "Yeryüzü Şartı" başlığıyla yayımlanan beyannamedeki ilkelere de kulak verilmedir. Bu ilkeler şu şekildedir: "*I. Toplum Hayatına Saygı ve Özen Gösterme (1. Tüm çeşitliliği ile Yeryüzü ve yaşama saygı. 2. Anlayış, şefkat ve sevgi ile toplum hayatına özen gösterme. 3. Adaletli, katılımcı, sürdürülebilir ve barışçıl demokratik toplumlar oluşturma. 4. Şimdiki ve gelecek nesiller için Yeryüzü'nün cömertliğini ve güzelliğini güven altına alma). II. Ekolojik Bütünlük (5. Yaşamı*

[34] "*Vernaküler mimari iklimsel verileri ve arazi yapısını dikkate alan, insan konforuna önem veren, yöreye özgü malzemelerin ve yapım yöntemlerinin kullanıldığı, çevreye uyumlu, sürdürülebilir bir tasarım*" (Canan vd., 2020). Örneğin Antalya'daki (Akseki ve İbradı ilçeleri kırsalındaki) üç yüz yıllık geçmişe sahip 'düğmeli evler' gibi.

[35] Pentoutopia'nın beş temel ilkesi şöyledir: 1. Özgürlük (bireylerin negatif ve pozitif özgürlüğü), 2. Demokrasi (demokratik tasarım, işleyiş, kurumların yönetimi ve idaresi, özellikle örgütler, siyasi kurumlar, kamu ve toplumsal alan), 3. Eşitlik (herkes için eşit haklar, fırsatlar ve koşullar), 4. Adalet (prosedürel ve dağıtımsal adalet) ve 5. Sürdürülebilirlik (kalıcı, denge ve ılımlılık) (Diefenbach, 2023).

sürdürecek doğal süreçlere ve biyolojik çeşitliliğe özellikle önem vererek, Yeryüzü'nün ekolojik sistemlerinin bütünlüğü korunmalı ve saklanmalıdır. 6. Çevre korumanın en iyi yöntemi olarak zararlar önlenmeli ve bilgi sınırlı olduğu takdirde önlem alıcı bir yaklaşım uygulanmalıdır. 7. Yeryüzü'nün üretken kapasitesini, insan haklarını ve toplum refahını koruyan üretim, tüketim ve yeniden üretim kalıpları kabul edilmelidir. 8. Ekolojik sürdürülebilirlik çalışması geliştirilmeli, gerekli bilginin geniş uygulaması ve açık değişimi yapılmalıdır). III. Sosyal ve Ekonomik Adalet (9. Etik, sosyal ve çevresel bir zorunluluk olarak fakirlik yok edilmelidir. 10. Tüm düzeylerdeki ekonomik etkinliklerin ve kurumların, adaletli ve sürdürülebilir bir şekilde insani kalkınmayı geliştirmesi sağlanmalıdır. 11. Sürdürülebilirlik için cinsiyet eşitliği ve hakkaniyet öncelik olarak belirlenmeli; eğitime, sağlık bakımına ve ekonomik fırsatlara evrensel erişim sağlanmalıdır. 12. İnsan itibarını, beden sağlığını ve manevi huzurunu destekleyecek şekilde, yerli halkların ve azınlıkların haklarına özen göstererek; doğal ve sosyal çevredeki herkesin hakkı, ayrımcılık olmaksızın, gözetilmelidir). IV. Demokrasi, Şiddetsizlik ve Barış (13. Her düzeydeki demokratik kurumlar güçlendirilmeli; yönetimde şeffaflık ve hesap verilebilirlik, karar almada kapsamlı katılım ve adalete erişim sağlanmalıdır. 14. Sürdürülebilir hayat şartları için gerekli olan bilgi, değerler ve yetenekler, resmi eğitime ve hayat boyu öğrenmeye entegre edilmelidir. 15. Tüm yaşayan varlıklara saygılı ve düşünceli bir şekilde davranılmalıdır. 16. Hoşgörü, şiddetsizlik ve barış kültürü geliştirilmelidir)" (Earth Charter International, 2021).

Beyannamede insanlığın tarihte ilk kez ortak bir kader potasında yeni bir başlangıç aradığı[36] dile getirilerek söz konusu yeninin, "Yeryüzü Şartı" çerçevesinde aklın ve yüreğin değiştirilmesini gerektirdiğine vurgu yapılmıştır. Yine beyannamede yeni bir küresel bağımlılık ve evrensel sorumluluk anlayışı perspektifinde sürdürülebilir bir yaşamı hayal gücümüzle geliştirmemiz; yerel, ulusal, bölgesel ve küresel olarak uygulamamız salık verilmektedir. Kültürel çeşitliliğimizin değerli bir miras olduğu ve "Yeryüzü Şartı"nı oluşturan küresel diyalogu derinleştirmek ve yaymak zorunda olduğumuz vurgulanmıştır. Yaşamdaki çelişkilere gerilimlere değinilerek kısa vadeli amaçlar ile uzun vadeli hedefleri, kamu yararı ile özgürlük eylemini, birlik ile çeşitliliği düzenlemek için çeşitli yollar bulmak zorunda olduğumuz ifade edilmiş ve bu çerçevede her bireye, aileye, örgüte ve topluluğa önemli roller düştüğü vurgulanmıştır. Bunlar yanında beyannamede etkili yönetişim adına, sanatçıların, dini kurumların, eğitim kurumlarının, basın-yayın kuruluşlarının, hükümetlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve iş dünyasının ortaklığı önemsenmektedir. Yine "*sürdürülebilir küresel bir toplum yaratmak için, dünya halkları Birleşmiş Milletler ile bağlarını yenilemek, mevcut uluslararası antlaşmalar kapsamında sorumluluklarını yerine getirmek, çevre ve kalkınma için yasal olarak uluslararası bağlayıcı bir araç ile Yeryüzü Şartı ilkelerinin uygulanmasını desteklemek zorundadır*" vurgusu dikkat çekmektedir. Son olarak beyannamede sürdürülebilir ekolojik bir yaşam/toplum için yeni bir saygı anlayışına ihtiyaç duyulduğu ve adalet, barış mücadelesinden taviz verilmemesi gerektiği dile getirilmiştir.

[36] Kovel bu durumu şöyle ifade etmektedir: "*Zira başka hangi kuşağa insanlık ile doğa arasındaki ilişkiyi dönüştürme ve böyle eski bir yarayı iyileştirme fırsatı tanınmıştır ki?'. O'na göre 'yeryüzünün, canlıların hatta zamanın, mekânın bir sonunun olduğu gerçeğinden hareketle, bizim (türümüzün) sonumuzu bir dereceye kadar belirleyebilme seçeneğimizin olması, sermayenin soğuk, acımasız elinde yok olmaktansa insanlığa ve doğaya yaraşır bir toplum kurulmasıyla anlam kazanacaktır*" (Gülersoy, 2019b; Kovel, 2017).

Şekil 14. Sürdürülebilir kalkınma amaçları (Küresel Amaçlar, 2024).

Miller (1991, 12 ilke) ve Earth Charter International (2021, 16 ilke) tarafından ifade edilen sürdürülebilir ekolojik toplum/yaşam yaratma ilkelerinin BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (2015, 17 amaç) ile (özellikle "Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar" hedefiyle) ortak yönleri bulunmaktadır (Şekil 14).

20. Sadelik ahlakı çerçevesinde tüketim köleliğinden (Illich, 2000) kurtulabilmek için doğanın ve insanın yaratıcı potansiyelini gözeterek üreten toplumu diğer bir deyişle "*kalkınmanın tersine çevrilmesi için tüketim ürünlerinin yerini kişisel eylemin, endüstriyel araçların yerini de şenlikli araçların almasının hedeflendiği*" Şenlikli Toplum (Illich, 2018) inşa edilebilir.

21. Bilim toplumun uzağında değil içindedir, öğrenebilen toplumlar ayakta kalır ve gelecek planı, ütopyaları[37] olmayan toplumlar parçalanır (Bursalı, 2009[38]; Demirsoy, 2021; Sagan, 2014) düsturlarından hareketle sürdürülebilir ekolojik bir toplumu yaratabilmek için bilgi toplumundan kurtulup bilimsel toplum inşa edilmelidir.

22. Sürdürülebilir ekolojik bir toplum/yaşam oluşturmak (yerleşim planlaması, ısınma, arıtma, hava kirliliği sorunu çözümü vb. için) için yerel yönetimler harekete geçirtilmelidir. Nitekim Demirsoy (2018) bu gerçeği net bir şekilde ifade etmektedir: "*Bir şehrin ya da bölgenin korunması çeşitli kurumların sorumluluğuna verilmiş olsa da insan ile çevreyi birlikte uyumlu bir şekilde götürmesi gereken yönetimler yerel yönetimlerdir; çünkü onlar sürekli girdisi çıktısı olan bir sistemin sorumluları olup insanların gereksinimlerini karşılamak zorundadır. Aynı zamanda bunu gelecek kuşaklar için de yapabilmelidir. Kısa vadeli çıkarlar için evrensel ve bilimsel kuralları ihlal etmemeliler. Sürdürebilirlik böyle başlar.*".

23. İklim ekonomisi kapsamında iklim değişikliğine dirençli yerleşim birimleri oluşturulmalıdır. Bunun yanında iklim değişikliğinin yol açacağı sonuçlardan birisi de kontrol edilemeyecek göçler ve iklim mülteciliğidir. Özellikle alt ve orta-alt gelir grupları kırılganlığın yüksek olduğu ülkelerden ve bölgelerden kırılganlığın düşük olduğu orta, orta-üst ve üst gelir gruplarının yaşadığı ülkelere ve bölgelere doğru göç etmek zorunda kalacaklardır (Türkeş, 2022). Böylesi bir senaryonun önüne geçmek için Paris İklim Anlaşması ilkeleri doğrultusunda düşük karbon

[37] Sürdürülebilir-bütüncül ekolojik bir toplum yaratmak ütopya olmadığı gibi distopya da değildir. Söz konusu hedef yalın hakikatten yaşamdan beslenmektedir.

[38] Bursalı (2009) bu hakikati sade bir şekilde dile getirmektedir: "*Doğa olayları ile toplumsal olaylar birbirinden ayrı gibi görünür. Ancak aralarında çok yakın bir bağ vardır. Bu bağın özünü, bilim insanlarının her iki konuda da doğruya en yakın olma çabası oluşturur. Bilim, toplumun uzağında değil içindedir. Toplumdaki değişim ve yenilik sürecini önemli ölçüde arka planda yöneten, insanlığın inşa ettiği başlıca mekanizmadır: Bilimsel düşünce. Geleceği planlamayan, gelecekle uğraşmayan, gelecekle ilgili büyük projeleri, ütopyaları olmayan ülke, geçmişle uğraşacak ve kendini tüketebilmek için orada onlarca konu bulacaktır.*"

ekonomisinin yaşama geçirilmesi adına gündemlerinde yeşilin olmadığı (Barlas, 2013) yöneticilere, siyasetçilere[39], çok uluslu şirketlere vb. gerekli baskı yapılmalıdır.

24. Sürdürülebilir bir ekolojik toplum/yaşam yaratmak adına Tekeli ve Ataöv (2017)'ün "*ekolojik tasarım için çok katmanlı (ölçekli) ve çok aktörlü bir stratejiler yelpazesi*"ne değinmek gereklidir. Bu yelpazeye göre; ekolojik bunalıma köklü bir çözüm için küresel düzeyde ekolojik, politik ve kültürel bir devrim esastır. Birleşmiş Milletler ve ulus-devletlerden oluşan yapısı böylesi bir devrimi yaratmaktan ve dünya barışını sağlamaktan uzaktır. Dünyada ancak ırkçılık, dini bağnazlık, milliyetçi ayrılık gibi söylemlerden azade kozmopoliten demokrasinin (Heilbroner, 1996; Tekeli ve Ataöv, 2017) kurulmasıyla sürdürülebilirlik konusunda radikal bir çözüme gidilebilir. Böyle bir demokraside insan iyi bir canlı olarak kabul edilir. Müesses nizamın hegemonik ve tekelci yapısı savaşçıl eylemlere yönelirken demokratik bir dünya için "Dünya Parlamentosu" kurulabilir. Bu parlamentoya 193 ülkeden bilimde, sanatta, çevre ve barış alanlarında yaptıklarıyla dünya toplumları üstünde yenilikçi etkiler yaratan kişiler katılabilir. Söz konusu parlamentoyla birlikte çalışacak ülkeler, bölgeler, kentler, mahalleler, sektörler vb. arasında çok katmanlı yönetişim mekanizmaları oluşturulabilir. Dünya kozmopoliten demokrasisinde katılımlı bir süreçle ekosistem dengesini koruyan bir anlayışla herkesin birlikte ortak yaşam kararlarını üretebilmeleri esastır. Bu karar verme süreci, sistematik bir bilgi üretme süreci şeklinde yönetilmelidir. Devrimin kültürel boyutunda ise tüketim köleliğinden kurtulmak esastır (Tekeli & Ataöv, 2017). Böylesi bir kültürel devrim sürecinde piyasa değerlerine bağlı olmadan doğanın yaratıcı potansiyelinden yararlanılabilir. Böyle olmakla birlikte devrimler birden gerçekleşmez ve toplumların yaşadığı değişim küçük değişimlerin birikmesiyle evrimsel olarak ortaya çıkmaktadır.

Ezcümle bu makalede sürdürülebilir ve bütüncül ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı yaratmaya yönelik kuramsal/kavramsal bir çerçeve çizilmeye çalışılmış ve bu kapsamda öneriler geliştirilmiştir. Sözü edilen yönüyle makalenin özgün bir kuram oluşturmaya zemin oluşturabileceği söylenebilir. Bu kapsamda araştırmanın ilerleyen süreçte tarafımızca geliştirilmesi söz konusudur. Makalenin sürdürülebilir ve bütüncül ekolojik bir dünya toplumu/yaşamı yaratmak için emek veren, mücadele eden, düşünen, tartışan ve araştıran canlara faydalı olması temennimizdir.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %25 – 2. yazar: %25 – 3. yazar: %25 – 4. yazar: %25

[39] "*Siyasilerimiz sürdürülebilir gelişme için bir ortak irade oluşturabilse, sifonlarımızdan çektiğimiz içme suyundan iletim hatlarında kaybettiğimiz elektriğe, çöpe attığımız ambalaj malzemesinden taşımacılıkta yaktığımız petrole kaynaklarımızı tutumlu kullanmayı hatırlayacağız; fabrikalarımızda hammadde ve enerjiyi ziyan etmeden, az atıkla ve kirletmeden üretmenin yöntemlerini geliştirirken üstelik kâr ettiğimizi göreceğiz; kalabalık nüfuslar dünya pazarındaki tahılı silip süpürürken kendini doyurabilir olmanın ne büyük bir şans olduğunu hatırlayıp, tarım alanlarımızı gözümüz gibi korumanın (tarım ilaçlarıyla sularımızı zehirlemeden, aşırı kullanım sonucu topraklarımızı verimsizleştirmeden) hasadı arttırmanın yollarını keşfedeceğiz. Üstelik, bu süreçte yenilenebilir enerjiye teknoloji geliştirmeye, toplu taşıma sistemlerine, sürdürülebilir tarıma, ekosistemlerin rehabilitasyonuna ve geliştirilmesine, geri dönüşüme, eğitime yapılacak yatırımlarla yeni bir ekonomi yaratıp yeni iş kolları ortaya çıkararak yaşam düzeyimizi yükseltmeyi de başarabileceğiz*" (Barlas, 2013).

Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Prof. Dr. Ali Ekber Gülersoy
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1st : %25 – 2st : %25 - 3st : %25 – 4st : %25
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Prof. Dr. Ali Ekber Gülersoy
Double-Blind Peer Review:	External-independent

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, D. (2015). Hindistan'daki Bağımsız Çiftçiler Yeni Bir "Yeşil Devrim"e Hazırlanıyor. https://gaiadergi.com/hindistandaki-bagimsiz-ciftciler-yeni-bir-yesil-devrime-hazirlaniyor/ (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Albert, M. (2018). *Mümkün Ütopya*. (Çeviren: B. Baysal). İstanbul: Kolektif Kitap.

Atabay, S. & Kaçmaz, G. (2007). Çevre Duyarlılığının Piyasa Ekonomisine Yenik Düştüğü Nokta: Sürdürülebilir Kalkınma. (Ed. A. Mengi). *Çevre ve Politika-Başka Bir Dünya Özlemi* İçinde (s. 41-51). Ankara: İmge Kitabevi.

Atabey, E. & Demirsoy, A. (2024). *Küresel İklim Değişikliği ve Kitlesel Yok Oluşlar*. İstanbul: Sarmal Kitabevi

Atasoy, E. (2019). *İnsan-Doğa Etkileşimi ve Çevre İçin Eğitim*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Bar-On, Y., Philips, R. & Milo, R. (2018). The Biomass Distribution On Earth. *Proceedings of The National Academy of Sience*s, 115(25), 6506-6511.

Barlas, N. (2013). *Küresel Krizlerden Sürdürülebilir Topluma Çağımızın Çevre Sorunları*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Başkaya, F. (2016). *Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto-Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?* İstanbul: Yordam Kitap.

Başkaya, F. (2018). *Yeni Paradigmayı Oluşturmak, Kapitalizmden Çıkmanın Gerekliliği ve Aciliyeti Üzerine Bir Deneme.* İstanbul: Yordam Kitap.

Başkaya, F. (2022). *Çıkış Buradan Perspektifi ve Paradigmayı Değiştirmek*. İstanbul: Yordam Kitap.

Baudrillard, J. (2024). *Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları*. (Çeviren: N. Tutal & F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2019). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına Mıdır?* (Çeviren: H. Keser). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayındır, C. (2016). Şeyh Bedreddin. https://cemoka23.wordpress.com/2016/06/16/seyh-bedreddin/ (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Baysan, S. (2022). Ekoköyler ve Sürdürülebilirlik. http://www.geoced.org/wp-content/uploads/2022/09/ekokoyler-.pdf (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

BBC News Türkçe (2023). Akbelen'deki Orman Direnişi 9. Gününde: Jandarma Kesim Alanını Kapattı. https://www.bbc.com/turkce/articles/c0j475714p8o (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Black, I. (2022). Progression And Conceptual Adjustment. https://glancesideways.com/2012/10/progression-and-conceptual-adjustment/ (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Bobaroğlu, M. (2017). Yöntem Sorunu. https://www.dusunuyorumdergisi.com/yontem-sorunu/ (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Bookchin, M. (2013a). *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm*. (Çeviren: F. D. Elhüseyni). İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Bookchin, M. (2013b). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. (Çeviren: A. Yılmaz). İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Bookchin, M. (2013c). *Toplumu Yeniden Kurmak*. (Çeviren: K. Şahin). İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Boy, H. (2022). *Yaşamı ve Anılarıyla Başköylü Seyyid Hacı Hasan Efendi (Hasani Sani)*. İstanbul: Demos Yayınları.

Boz, Ç. (2023). Pre-Kapitalist Toplumlarda İnsan-Doğa İlişkisi: Geleneksel Alevi Örneği. (Ed. H. Yurdanur). *Sosyo Ekolojik Bir Toplum İçin Ne Yapmalı* İçinde (s. 163-179), Ankara: İmge Kitabevi.

Brown, M., Haselsteiner, E., Apró, D., Kopeva, D., Luca, E., Pulkkinen, K. & Vula Rizvanolli, B. (Eds.), (2018). Sustainability, Restorative To Regenerative. Cost Action Ca16114 Restore, Working Group One Report: Restorative Sustainability. https://www.researchgate.net/publication/336141577_sustainability_restorative_to_regenerative (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Burkett, P. (2011). *Marksizm ve Ekolojik İktisat*. (Çeviren: E. Günçiner). İstanbul: Yordam Kitap.

Bursalı, O. (2009). *Bilim Toplum ve İnsana Bakış*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Büryani, B. (2002). Lütfet Sultanım. https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=724 (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Canan, F., Kobya, H. B., Aköz, A. B. & Temizci, A. (2020). Vernaküler ve Çağdaş Mimarlık Örneklerinin Sürdürülebilirlik Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi: Antalya Kaleiçi ve Deniz Mahallesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 24 (2), 256-266.

Cantzen, R. (2015). *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*. (Çeviren: V. Atayman). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ceylan, S. (2024). Geçmişten Günümüze İnsan-Çevre İlişkisi. *International Journal Of Geography And Geography Education (IGGE)*, 5 (52), 179-199.

Chaubey, N.P., Hussain, S. & Swarup Sushma, R.N. (2013). Building An Ecologically Sustainable Society. *In 37th Session Of Indian Social Science Congress (XXXVII ISSC) December 27-31 2013* (p. 13). Aligarh: Aligarh Muslim University Press.

Chomsky, N. (1996). *Powers And Prospects: Reflections On Human Nature And The Social Order*. London: Pluto Press.

Cömert, M. (2023). *Meci Toplumsal Bir Hareket ve Anti-Kapitalist İhtimaller*. İstanbul: Notabene Yayınları.

Çelik M.A. & Gülersoy, A.E. (2016). Kaos Ortamında (Çağında) Mekân-İnsan Etkileşimine Bütüncül Bir Bakış: Ekolojik Toplum Paradigması. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 22, 163-183.

Çelik, N. (2013). *Doğal Hayat'a Dair 500 Özlü Söz*. Eskişehir: Gülen Ofset Matbaacılık.

Çelik, N. (2015). *Önce Evren, Önce İnsan Çevre Sorunlarının (Nedenleri, Sonuçları) "Ç"Si.* Eskişehir: Gülen Ofset Matbaacılık.

Çepel, N. (1995). *Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Tema Vakfı Yayınları.

Çiçek, T. (2021). "Kardeşçe Hayat"ın Savunucusu Şeyh Bedrettin. https://www.mesele121.org/kardesce-hayat-in-savunucusu-seyh-bedrettin/0 (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Çinko, M. S. (2001). Hasta Haklarının Hukuki ve Tıbbî Açıdan İrdelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Gürsel Çetin). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü.

Değirmenci, E. (2011). Toplumsal Permakültür Küresel İklim Değişim Yaralarını Sarar Mı? http://www.ekoloji.org/?option=content&task=view&id=52&catid=38&ıtemid=53 (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Demircan, U. (2016). İdeal Toplum 9 Bin Yıl Önce Bu Topraklardaydı: Çatalhöyük'te Hükümetsiz ve Eşit Yaşam. https://onedio.com/haber/ideal-toplum-9-bin-yil-once-bu-topraklardaydi-catalhoyuk-te-hukumetsiz-ve-esit-yasam-705940 (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Demirsoy, A. (2018). *Uygarlık ve Bilim, Evrimci Gözüyle İnsanlığın Sorunlarının Kökeni, Nedeni, Çözüm.* İstanbul: Asi Kitap.

Demirsoy, A. (2022). *Bilim Toplumunda Bilgiyi Kime Nasıl Vermeli, Son İmparatora Öğütler.* Ankara: Akılçelen Kitaplar.

Des Jardins, J. R. (2006). *Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş*. (Çeviren: R. Keleş). Ankara: İmge Kitabevi.

Diefenbach, T. (2023). *Pentoutopia-Free Individuals in A Democratic, Equal, Just And Sustainable Society*. Frankfurt: Mvb Marketing-Und Verlagsservice Des Buchhandels.

Dinçer, Y. (2024). 24 Nisan 1973: Ağaçlara Siper Olan Kadınlar-Hindistan'da Chipko Hareketi. https://catlakzemin.com/24-nisan-1973-agaclara-siper-olan-kadinlar-hindistanda-chipko-hareketi/ (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Divani, D. (2019). Kaldı (Serçeşme). https://www.dertlidivani.com/index.php/eserler/siirler?start=0 (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Dobson, A. (2016). *Ekolojizm*. (Çeviren: C. Yücel). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Earth Charter International. (2021). Yeryüzü Şartı. https://earthcharter.org/wp-content/uploads/2021/09/earth_charter_turkish.pdf (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Eckersley, R. (1997). *Environmentalism And Political Theory*. New York: Ucl Press.

Ege Postası (2024). Kazdağları'nda Gözyaşları Sel Oldu: Köylü Kadınlar Ağaçlar Kesilmesin Diye Direniyor. https://www.egepostasi.com/haber/kazdaglari-nda-gozyaslari-sel-oldu-koylu-kadinlar-agaclar-kesilmesin-diye-direniyor/346735 (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Ekolojik Buğday Derneği (2024). Tatuta. https://www.bugday.org/blog/latest-event/ (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Er, H., Turan, S. & Kaymakcı, S. (2021). Toplum 5.0 Sürecinin Gelişimi ve Eğitime Etkisinin Değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (39), 27-66.

Erdoğan, İ. & Ejder, N. (1997). *Çevre Sorunları-Nedenler Çözümler/Egemen ve Marksist Anlayışın Nitelikleri Üzerine.* İstanbul: Doruk Yayımcılık.

Erinç, S. (1982). *Jeomorfoloji I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ertan, K.A. (2014). Çevre Etiği Üzerine Değerlendirmeler. (Ed. H. Reyhan, A. Mutlu, H. H. Doğan & A. S. Reyhan). *Sosyal Çevre Bilimleri* İçinde (s. 95-118). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Foster, J. B. (2006). *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*. (Çeviren: Ç. Çidamlı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Foster, J. B, Clark, B. & York, R. (2023). *Ekolojik Yarık-Kapitalizmin Gezegene Karşı Savaşı.* (Çeviren: B. Erdem). İstanbul: Marx-21 Yayınları.

Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics (Translated By Graham Burchell).* New York: Palgrave Macmillan.

Fukuoka, M. (2013). *Doğal Tarımın Yolu Felsefesi ve Uygulaması*. (Çeviren: M. Altan). İstanbul: Kaos Yayınları.

Garrard, G. (2017). *Ekoeleştiri, Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar.* (Çeviren: E. Genç). İstanbul:

Kolektif Kitap.
Gramsci, A. (1997). *Hapishane Defterleri*. (Çeviren: A. Cemgil). İstanbul: Belge Yayınları.
Güçlü, A., Uzun, E., Uzun, S. & Yolsal, Ü.H. (2003). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
Gülersoy, A. E. (2008). Bakırçay Havzası'nda Doğal Ortam Koşulları İle Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Yrd. Doç. Dr. İsmail Buldan). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
Gülersoy, A. E., & Girgin, M. (2017). Toprak Sömürüsünün Değişen Yüzü: Azgelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Arazi Kapatmaları (Arazi Satın Alımı / Kiralanması). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2(37), 147-158.
Gülersoy, A. E. (2019a). Mekân-İnsan Etkileşiminin Islahına Bâtını Bir Yorum: Rıza Şehri (Kâmil Toplum). *1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı 20-22 Haziran 2014* İçinde (s. 85-94), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
Gülersoy, A. E. (2019b). İnsan-Doğa İlişkiselliğinde Sürdürülebilirliğin Yeniden Düşünülmesi. (Ed. N. Özgen). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Eğitim* İçinde (s. 302-338). Ankara: Pegem Akademi.
Gülersoy, A. E. (2020). Gini Toprak Endeksi Perspektifinde Küresel Ölçekte Toprak Mülkiyetine Coğrafî Bir Bakış. *JASS*, 13 (83), 1-39.
Gülersoy, A.E. (2021). Çivisi Çıkmış Dünyada Medeniyet Potasına Bütüncül Bakmak. http://www.geoced.org/wpcontent/uploads/2021/12/geoced_sayi12_aegulersoy_civisicikmisdunyadamedeniyetpotasinabutunculbakmak.pdf (Erişim Tarihi: 13.07.2024).
Gülersoy, A. E. (2022a). Altıncı Yok Oluş Eşiğinde Çevresel Bilincin (Farkındalığın) Dört Düzeyine Genel Bir Bakış. *IV. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi (UCEK) Bildiriler Kitabı 7-9 Ekim 2022* İçinde (s. 423-434), Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları.
Gülersoy, A. E. (2022b). Türkiye'de Çevre Hızla Kirleniyordu: Birinciliği Kentlere Verdiler. (Ed. G. Kaya &A. Şeker). *Dert Yükü Mekânları. Kentlerin Sosyal Sorunları* İçinde (s. 131-169). Ankara: Nika Yayınevi.
Gülersoy, A. E. & Dursun, E. (2023). *Çevre Etiği Yaklaşımları ve Akımları*. Ankara: İksad Yayınevi.
Gülersoy A. E. & Yıldırım, G. (2024). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sevgi Eğitimi*. Ankara: İksad Yayınevi.
Harari, Y. N. (2018). *21. Yüzyıl İçin 21 Ders.* (Çeviren: S. Siral). İstanbul: Kolektif Kitap.
Harvey, D. (2015a). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çeviren: A. Onacak). İstanbul: Sel Yayıncılık.
Harvey, D. (2015b). *Sermayenin Mekânları, Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru*. (Çeviren: D. Koç). İstanbul: Sel Yayıncılık.
Heilbroner, R. (1996). *Gelecek Vizyonları Uzak Geçmiş, Dün, Bugün, Yarın*. İstanbul: Cep Kitapları.
Hikmet, N. (1958). Büyük İnsanlık. https://www.siir.gen.tr/siir/n/nazim_hikmet/buyuk_insanlik.htm (Erişim Tarihi: 13.07.2024).
Honkatukia, P. & Rättilä, T. (2023). *Young People As Agents Of Sustainable Society: Reclaiming The Future.* London and New York: Routledge.
Illich, I. (2000). *Tüketim Köleliği*. (Çeviren: M. Karaşahan). İstanbul: Pınar Yayınları.
Illich, I. (2018). *Şenlikli Toplum*. (Çeviren: A. Kot). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Ives, C.D, Giusti, M, Fischer, J., Abson, D.J., Klaniecki, K., Dorninger, C., Laudan, J., Barthel, S., Abernethy, P., Mártin-López, B., Raymond, C.M., Kendal, D. & Wehrden, H. (2017). Human-Nature Connection: A Multidisciplinary Review. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 26-27, 106-113.
İnce, E. (2014). Bergama Altın Madeni Direnişi: Toprağın Bekçileri. https://bianet.org/bianet/siyaset/160766-bergama-altin-madeni-direnisi-topragin-bekcileri (Erişim Tarihi: 13.07.2024).
Kaptan, R. (2024). İnanmazsan Gelir Görürsün. http://www.alevitentum.de/html/41.html (Erişim Tarihi:

13.07.2024).

Kar, E. (2021). Aristoteles ve Platon'un Bilim Sınıflaması Üzerine. *Fikriyat*, 1(2), 183-192.

Kartal, Z. (2015). Marxist Toplumsal Gelişme Aşamaları ile Rostow'un Gelişme Aşamaları Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi,* 10(2), 231-244.

Kaya, Y. (2019). *Ekolojik Güvenlik*. Bursa: Dora Yayıncılık.

Kaya, G., Dülger, İ. & Gülersoy, A. E. (2002). Sanayileşme ve Kentleşme Bağlamında Türkiye'de Çevre. (Ed. A. E. Gülersoy, G. Kaya & A. Şeker). *Cumhuriyetin 100. Yılında Çevre ve Toplum-Endişe de Var Umut da* İçinde (s. 395-411). Ankara: Eğitim Yayınevi.

Keleş, R. & Hamamcı, C. (2002). *Çevrebilim.* Ankara: İmge Kitabevi.

Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170-189.

Kocataş, A. (2010). *Ekoloji Çevre Biyolojisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Kovel, J. (2017). *Doğanın Düşmanı Kapitalizmin Sonu Mu, Dünyanın Sonu Mu?* (Çeviren: G. Koca). İstanbul: Metis Yayınları.

Kozanoğlu, C. (2001). *1980'lerden 90'lara Türkiye ve Starları, Cilalı İmaj Devri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Köse, Ş. (2024). Ekolojik Toplumun Önünde Bir Engel: Sürdürülebilir Kalkınma. (Ed. H. Yurdanur). *Sosyo Ekolojik Bir Toplum İçin Ne Yapmalı* İçinde (s. 287-297). Ankara: İmge Kitabevi.

Küresel Amaçlar. (2024). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar. https://www.kureselamaclar.org/ (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Laurant, J-P. & Zarcone, T. (2020). *Geyik-Bir Hıristiyan ve Müslüman Simgesi*. (Çeviren: G. Artam). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Louv, R. (2023). *Doğadaki Son Çocuk*. (Çeviren: C. Temürcü). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

Magdoff, F. & Williams, C. (2017). *Creating An Ecological Society Toward A Revolutionary Transformation*. New York: Monthly Review Press.

Mani, S. M. (2019). Dünya Sosyal Forumu ve Alternatif Küreselleşme. *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 5(21), 1304-1315.

Mazlum, İ. (2003). Çevre ve Güvenlik İlişkisine Tanımsal Bir Yaklaşım. (Ed. A. Kaya & G. Göksu). *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar* İçinde (s. 333-360). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Mcnally, D. (2013). *Başka Bir Dünya Mümkün, Küreselleşme ve Antikapitalizm*. (Çeviren: O. Köymen). İstanbul: Yordam Kitap.

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative Research. A Guide to Design and Implementation*. San Francisco: John Wiley-Sons

Miller, G. T. (1991). *Environmental Science: Sustaining The Earth*. London: International Thomson Publishing.

Mol, A. & Spaargaren, G. (1993). Environment, Modernity And The Risk-Society: The Apocalyptic Horizon Of Environmental Reform. *International Sociology*, 8(4), 431-459.

Mol, A. P. J. & Sonnenfeld, D. A. (2000). Ecological Modernization Around The World: An Introduction. *Environmental Politics*, 5. 9, 3-16.

Muallim, F. (2016). Annelerin Yetim Geyik Yavrularını Emzirdiği Doğa Sevgisiyle Dolu Bishnoi Kabilesi. https://listelist.com/bishnoi-kabilesi/ (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Mutlu, A. (2001). Ekoloji Düşüncesi ve Ekoloji Düşüncesinin Temel Kavramları. *Kooperatifçilik,* 134, 45-60.

Mutlu, A. (2019). Köy Enstitüsü Eğitim Sistemi Çevre Eğitimi İçin Model Olabilir Mi? https://personel.omu.edu.tr/docs/ders_dokumanlari/9038_91262_1655.pdf (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Mutlu, A. (2022). *Bir Kır Ütopyası: Osmanlıdan Cumhuriyete İdeal Köy*. Ankara: İdealkent Yayınları.

Nelson, M. & Dempster, W. F. (1995). Living İn Space: Results From Biosphere 2's İnitial Closure, An Early Testbed For Closed Ecological Systems On Mars. *Life Support Biosph Sci.*, 2 (2), 81-102.

Ocak, S. (2015). Yeşil Yol'a Direnen 'Fırtına'. https://www.atlasdergisi.com/gundem/yesil-yola-direnen-firtina.html (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Oğuz, D. (2015). Sanat Perspektifinden Çevre Sorunları. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(8), 48-61.

Özelçağlayan, E. D. (2024). Doğayı Olduğu Gibi Kabul Etmek. https://livetobloom.com/dogayi-oldugu-gibi-kabul-etmek/ (Erişim Tarihi: 01.08.2024).

Özpolat, L. & Erbil, H. (2021). *Melûli Divanı ve Aleviliğin, Tasavvufun, Bektaşiliğin Tarihçesi*. İstanbul: Demos Yayınları.

Patomaki, H. & Teivainen, T. (2004). The World Social Forum An Open Space Or A Movement Of Movements? *Theory, Culture And Society*, 21(6), 145-154.

Reyhan, H. (2014). Ekolojik Emperyalizm Kuramına Giriş: Biyopolitik Bir Kavramsallaştırma. (Ed. H. Reyhan, A. Mutlu). *Sosyal Çevre Bilimleri* İçinde (s. 491-525). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya*. (Çeviren: M. Pekdemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ritzer, G. (2016). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. (Çeviren: Ş. S. Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Russell, B. (1962). *Dünyamızın Sorunları.* (Çeviren: S. Eyüboğlu & V. Günyol). İstanbul: Çan Yayınları.

Russell, B. (1998). *İnsanlığın Yarını*. (Çeviren: A. Göktürk). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Russell, B. (2008). *İnsanlığın Geleceği*. (Çeviren: İ. Kaya). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Sachs, W. (2005). Çevreci Yaklaşım Olmadan Eşitlik Olmaz. http://bianet.org/bianet/print/68906-sachs-cevreci-yaklasim-olmadan-esitlik-olmaz (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Sagan, C. (2014). *Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı*. (Çeviren: M. Göktepeli). Ankara: Tübitak Yayınları.

Sagan, C. & Druyan, A. (2017). *Kuyrukluyıldız.* (Çeviren: A. A. Çağlayan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sagan, C. (2022). *Soluk Mavi Nokta*. (Çeviren: S. Sertabiboğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sayar, K. (2021). Yörük Duası. https://x.com/mkemalsayar/status/1447221082084290561 (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Schumacher, E. F. (1973). *Small Is Beautiful. A Study of Economics As If People Mattered*. London: Blond & Briggs.

Sencer, M. (1987). Toplumların Evrimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 20 (1), 33-58.

Tanilli, S. (2007). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası VI. Cilt 20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Aranışında*. İstanbul: Alkım Yayınevi.

Tekeli, İ. (2009). *Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İ. (2013). *Sürdürülebilir Bir Toplum ve Çevre Tasarımı İçin Strateji Seçenekleri*. İzmir: İzmir Akdeniz Akademisi.

Tekeli, İ. & Ataöv, A. (2017). *Sürdürülebilir Toplum ve Yapılı Çevre, Stratejiler Yelpazesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Torunoğlu, E., Koparal, A.S., Tezcan, Ü. & Göncü, S. (2013). *Çevre Sorunları ve Politikaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Tuna, B. (2019). Türkiye'nin İki Katı Olan Bu Dev Ada Hiç Kimsenin ve Herkesin, https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-pazar/turkiyenin-iki-kati-olan-bu-dev-ada-hic-kimsenin-ve-herkesin-41317570 (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Türkeş, M. (2022). İklim Diplomasisi ve İklim Değişikliğinin Ekonomi Politiği. *Bilim ve Ütopya*, 332, 31-45.

Uhm, I. K. (2013). Environmental İssue. https://www.behance.net/gallery/13351891/environmental-issue (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Wallerstein, I. (2016). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu, Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*. (Çeviren: T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Yazgan, Ç. Ü. (2010). Tarihi Süreçte Toplum-Çevre İlişkileri ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı. *E-Journal Of New World Sciences Academy*, 5(1), 227-244.

Yeğin, M. (2004). *Topraksızlar, Brezilya'da Topraksız Köylü Hareketi: MST*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, C. (2017). Ekoloji Düşüncesinde İnsan ve Toplum Anlayışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 289-308.

Yılmaz, M. (2019). Artvin Cerattepe Direniş-Cerattepe'de Neler Oluyor? https://artvincerattepe.wordpress.com/ (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Yiğitbaşıoğlu, H. (2016). Dünyanın Oluşumundan Günümüze Kadar Yaşanan İklim Değişiklikleri, Nedenleri ve Etkileri. (Ed. M. Somuncu). Küresel İklim Değişikliği ve Etkileri (Engin Ural Anısına) İçinde (s. 43-70). Ankara: Türkiye Çevre Vakfı.

Zeybek, S. O. (2016). Ekolojinin Politikası: Yeni Sınırlar, Yeni Aktörler. *Toplum ve Bilim*, 138-139, 3-25.

Zilan, R. (2015). Dünyanın En Büyük Yer Bilimi Deneyi: Biyosfer 2. https://gaiadergi.com/dunyanin-en-buyuk-yer-bilimi-deneyi-biyosfer-2/ (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Zlatkovsky, M. (2021). Last Trees. https://cartoonmovement.com/cartoon/last-trees (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

Žižek, S. (2012). *Antroposene Hoşgeldiniz* (Çeviren: M. Budak). İstanbul: Encore Yayınevi.